

Т. ОСЬМАЧКА

ВЕСНА

УРИВОК

З ліса череватого
вітри та буйволи котили сонце
по луках зелених, через Ніл глибокий
до тих берегів,
де небесним плесом
розцвів океан.

Крихти zostавались тропичного сонця
у кущах холодних
ситої трави.

Журавлі збирали їх
та із криком повним
розставляли крила на моря і землю
й напинали небо
туго, наче лук.

Неба понаднільського
клапті у вочах
гарячі відламки далекого сонця
в грудях, наче в трюмах
морських кораблів,
до нас на Україну
у степи несли.

В степу на могилі горілиць лежав я,
а ключ журавлиний важко наді мною
тяг

канати в небесах
і кидав у трави жарини гарячі
з широкими сурмами
луни весняної
й шумодзвоном-злотом
в долини котив.

І у мої груди упало вогненне
серце журавлине, щоб співав я пісню
про весну свою!

МІК. БАЖАН

* * *

Мене зелених ніг,
тіл тюль люля хміль.
О, хто зазирає ввечері на зорі
в хвиль сльотну толь?

Маг гамм втом—
гілля хили чоло.
Лягай, гаї лагун
на килим, легінь лон.

О коло, локо́н лих
у голих ніг і мхів твоїх.
Не келих хилить літо то—
а плахту,
не конопель стон—
жах туг—
тінь туг.
Коло плеса оплетене тло
навкруг.
Плахта там.

М. ДОЛЕНґО

ЗОЛОТЕ КОЛО

ТРИПТИХ

Тій, що лишилась..

I

Виникла ти з паперової піни,
Мов Афродита в пенсне золотому.
Геть ні до чого всі роблені зміни!
В зустріч огненну життя, як солону...
Був і кінець: наче зламана лялька
В білій коробочці—тіло в труні.
Тим цяцянково распачливим ляком
Сни розважала ти довго мені.

II

Далі! Тло посмертної тиші,
А на ньому літери зелені.
Це весна мені в обличчя дише
Ледве чутним змістом: «Вір Олені!»
Це в Орелі (є таке сузір'я...)
Спалахнула зіркою. Нова.
Та не вірить серце неймовірне
В те, що квітне по весні трава.

III

Шлях пішов од хати і до хати
В павутинні побутових ліній...
Не запити, не зацілювати
Третьої веселу безнадійність.
За минуле нагорода-кара!
І мені—останнім боєм тям,
Що мистецтво є жива примара,
Надбудова біла над життям.

АМЕРИКАНЦІ

МІСТЕЧКО ПРОСТИТУЦІЇ *

За годину товариство різними шляхами по-одинці зібралося знову в «Інтернаціоналі».

Шергель запропонував вечір звільнити від роботи й трохи розважитись оглядом «містечка проституції», де було роковинне свято.

І він почав оповідати.

— В Японії, хоч уже й досить цивілізованій країні, лишилося ще багато старого, що було контрастом їх цивілізації.

В Йокагамі в старій японській частині міста, є маленьке містечко проституції. Це невеличкий посад у кілька кварталів, обведений високою кам'яною стіною. Посад складається з кілька сот будинків проституції. Тут свої крамниці, ресторації, майстерні, базар—одним словом все, що необхідно для кожного маленького містечка. На перехрестях вулиць його, так само як і в великому місті, доглядають порядок поліцаї. Вечерами будинки містечка завше ілюміновані, кожен володар дому намагається як-найяскравіше прикрасити свою інституцію. Містечко «Веселости» має й своє річне свято. В таке свято в будинки проституції допускаються для оглядин не тільки муштини—завсігдашні гості,—а й жінчини та діти.

Може це колись, в старі часи, просто був день реклами, коли підприємці вдягали в найкращі убрання своїх «робітниць»—фей веселости, давали їм добрий тютюн, обкурювали фіміамом кімнати, уквітчували їх, аби привабити на будуче більш покупців і... показати тим молодим японкам, які ще були на волі та заробляли гроші тяжкою працею, як то добре й безпечно живеться в кожного з них феям—і тим заманювали нові жертви. Тепер той порядок увійшов у звичай, і в таке трьохденне свято сила народу, мов у нас на ярмарку, наповнює вулиці містечка і його будинки.

Необхідно зауважити, що в Японії маси ще й досі дивляться на проституцію, як на необхідну й цілком звичайну річ. Навідування домів проституції є звичайнісіньким використанням дорослої необхідності. І родина цілком звичайно видає своєму дорослому сину, коли він не має ще можності одружитися, кілька сентів для заплати свого задоволення. Після того, як завезено було в Азію венеричні хвороби—таке

* Уривок роману з розділу «В Японії». Див. «Ч. Шл.» ч. 3 й 8.

задоволення мужської похоті вважається за шкідливе, але все-таки старий звичай і стародавні психологічні розуміння на те лишилися ще й зараз... Тому варто поглянути на це дивовижне містечко...

Товариші зачаровано слухали оповідання Шергеля.

— Яюсь не ймеш віри цьому, — зауважила Ема. Невже ця казка може бути дійсністю?

— Але це так, хоч це не мириться із здоровим розумінням японської цивілізації, — закінчив своє оповідання Шергель.

Всі радо згодились оглянути диковину японської культури.

* * *

Коли почало смеркатися, товариші рушили. Пройшли європейське місто, парк і опинилися в старім місті.

Головна театральна вулиця була ілюмінована різними папіровими ліхтарями й різнокольоровими електричними лампами. Перед «кінами», що займали високі двохповерхові будинки, у всю висоту будинків красувалися сплетені з зелені арки, освітлені електрикою, гігантські вивіски з намальованими моментами кінематографічної драми, що йшла тут, займали весь фасад будинків кіно. Яскраво мальовані англійські й японські написи вказували, що за драма йде, і кілька десятків тисяч вона має метрів. З кіно час від часу на вулицю линули скигливі згуки дешевої музики.

Сила люду сновигало по вулиці, дотримуючи порядку—йдучи туди одною стороною, а ті що назад—другою. Компанія, оминаючи сновигаючу публіку—японців, японок, старих, малих—простувала далі.

Врешті, звернули на бік, перейшли цілий ряд півтемних вузьких вуличок. Посеред одної з них гомонів натовп. Товариство підійшло туди.

Кула дівтори й дорослих людей обступили когось серед вулиці, сміялися, іронічно гукали в середину на юрбу й погрозово розмахували руками.

Товариші, протиснувшись крізь натовп, побачили: всередині стояла обідрана брудна японка, певно старчиха, тримала на одній руці маленьку, років трьох, в брудних лахміттях дівчинку, а в другій якесь кубло брудних ганчірок—певно постіль. За брудний обідраний халат її тримався років 6—7 засмарований хлопчик. Під пахвою другої руки він теж тримав якусь не по силам йому рогожку. Ту рогожку він що-разу підтягував і пхикав: певно болісно й важко було тримати те лахміття, а може йому було холодно й голодно.

Жінка, ніби п'яним, хрипатим голосом, щось огризаючись, кричала до натовпу, погрожувалась, від чого з її впалих грудей бухав хрип.

Натовп сердито гудів.

Ема з запалом вскочила в середину й сердитим грімким голосом почала лаяти натовп, докоряючи всіх за жорстокість...

Ема говорила по-англійськи й її ніхто не розумів; але її грізний голос і рухи принишки публіку, і де-які почали відступати.

Женщина з лахміттями й дітьми скористувалась тим, що натовп розступився, й хутко пішла геть... Обивателі почали розходитись... Ема навздогнала жінчину й всунула їй в руку кредитку. Та подивилась

на десятиєнний білет вслід Емі, сердечно покивала головою і попленталась в темні суточки.

— Сволота!..—сердилась Ема—власне, не сволота, а свинота... Сміється з жебрачки? А чим вона винна в тім, що прокляті умови цих же темних людей зробили з неї таку?..

Перейшовши залізничну колію, кілька вулиць, місток через канал, товариство опинилося перед широчезними ворітьми стінної загорожі. Це був вхід до містечка «Веселости».

* * *

Ворота були ілюміновані. Вулиця, що простягалась просто з воріт, блищала тисячами огнів. Гірлянди зелені оперізували вгорі вулицю і сплітали цільну арку над нею. По краях вулиці були росташовані в мініатюрних наметах різні торговці фруктами, ласощами, забавками й іншими рідкостями кустарства обивателів Йокагамі та її округ... Народу було мов оселедців у бочці. Протовпитися було тяжко. Публіка товклася біля торговців, домів проституції, а всередині вулиць тяглася хвиля народу... Жінки, чоловіки, в більшості—молодь.

Товариство ледве продерлося крізь натовп в кінець вулиці, а звідти до першого будинку проституції. Будинок був на два поверхи. Такі одностильні будинки тісно тулились один по-біля одного і тягнулись вдовж обох боків вулиці.

Верхній поверх був з деревляним балконом, за яким час від часу рухалися стіни. Половинки стін (розміром—широкі двері) відсовувалися і чоловіки японці або японки висовувалися через них подивитись на публіку. Раз, як розсунулися половинки, Ема побачила в середині кімнати мужчину в розіпнутому халаті... виднілись голі груди, живіт... Він одягався... Стіну відсунуто для повітря, бо з маленької кімнатки в прохід дмухнув дим... Певно тютюновий.

Ема звернула увагу на це товаришів.

— Принадні роскоші японської буржуазної цивілізації—відкрите розпустство,—іронично зауважив Шергель.

Увійшли до нижчого поверху, широкий вхід якого був подібний до прихожої. По один і другий бік прихожої були клітчасті деревляні у всю стіну перегородки, за якими тяглися довгі встлані матами кімнати. На середині їх у всю довжину кімнат боком до прихожої в два довгі ряди, одна проти другої—сиділи японки. Японки були вдягнені в жовто-золоті халати, підперезані широкими ясно-червоними пасами, завязаними ззаду на спині маленькими подушками-бантами. Чудові оригінальні зачіски, з високими гребінцями, оздобляли їх голови. Обличчя всіх були насмаровані білилами і, уявлялось, що то сидять не люде, а живі мумії. Перед кожною стояла велика мідяна ваза подібна до низенького жертovníка в яким жевріло вугілля. Час від часу японки гріли над ними руки.

Кілька ваз стояло самотньо—за ними не видно було японок... Вони були зайняті... на роботі...

Молоді япончики тиснулися біля клітчастих стін, зазираючи через відкриті рями всередину—на японок. Вибірали, яка краща...

Якийсь дорослий японець гукнув щось у щілку клітки: одна з сидячих підвелась і підійшла до ґрат. Вона вискалила зуби і її косі очіці звузились, але набілене обличчя не рухалось... Здається, усміхнулась...

Мущина протягнув два пальці між ґрат; вона теж подала... Він щось grimнув смісчись, смикнув її за пальці... Вона зареготала, махнула рукою й побігла на своє місце.

Товстий з червоно-зеленим пухлим обличчям японець стояв посеред прихожої і вигукував щось до натовпу: певне закликав «поселитися». Одна купа глядачів біля ґрат змінялась другою. Всі товпились біля перегорожок-ґрат... Обивательки японки теж любувались товаришками за ґратами...

Два багато вбрані японця гукнули через ґрати. Дві японки підвелись і відсунувши пологи стін, зникли... Японці, тут же—в присінцях, скинули з ніг свої дерев'яшки, вдягли другі солом'яні, що подав їм хриплий запрохач,—і, м'яко тупаючи, подались по східцях нагору...

Якась молоденька японочка, що притиснулася біля входу, розв'язувала хусточку. Вийняла срібні п'ятдесят центів і подала молодому япончику, дуже схожому обличчям на неї—певне брату... Він зник у натовпі прихожої... Вона склала руки і, смутно дивлючись на сновігаючу у прихожій публіку, спокійно ждала, доки звідти, з середини, вийде брат...

Северин гукнув до товаришів і всі пішли далі. Скрізь, біля кожного будинку, були ті ж картини зацікавленої публіки... І так по всіх вулицях кварталів цілого містечка.

Десятки тисяч людей вилізло сюди святкувати свято повій...

Товариство знову пішло вперед. Звертали в другі вулиці—але всюду однаково. Обридло вже. Тоді Шергель запропонував піти на «європейський бік». Хутко прибули до тихої вулички. Європейського стилю будинки. Над входом кожного—червоні вивіски, на яких були поставлені числа—12, 16, 19, 21 й инш. Цифри були не по порядку домів. Числа їх значились, певно, в порядку засновання «інституції» підприємцем, що переміняв квартири свого «постою»... Попадались і японського стилю будинки—але все ж це був «європейський куток».

Народу тут було дуже мало... До одного з будинків під'їхало кілька запахнаних рікш. З візків встали елегантно вбрані європейці... Вони, розплачуючись з рікшами, сварилися з ними, певне ті більш вимагали, як платилося. Приїхавші кинули кілька поглядів на компанію товаришів і зникли в одному з будинків...

— Запримітили, як ця мерзота торгувалася з загнаними візниками... А «там» певно будуть вихвалитися своєю щедрістю, — злісно зауважила Ема...

В кінці вулички, яку слабо освітлювали тільки одинокі лихтарі над входами «домів», було кілька чепурненьких європейських будинків обгороджених присадками.

№ 7, № 13, № 9...

— О, це те, що нам треба,—зауважив Шергель. Підемо всередину. Приглядайтесь до господарки, а потім я вам розповім де-що про цей «знаменитий № 9».

Товариство з цікавістю увійшло всередину. Довгий коридор, навкруги внутрішніх покоїв зникав десь вдалині. Оббиті картоном і обліплені темновишневими шпалерами половинки стін притулені одна до другої творили коридор, що десь зникав. Звернули вбік. По боках коридору стояли величезні кактуси, пальми й інші тропічні рослини. Було дуже світло. В коридорі ні душі. Пішли вперед, навкруги. Звернули ще до внутрішніх покоїв, де був другий коридор, що знову без кінця тягся навкруги них.

За стіною щось хіхікало... Шергель зупинився, відсунув двері стіни... Перед товаришами була маленька напівтемна кімнатка, услана чистими матами з соломі. Посередині кімнатки біля мідяної вази, в якій жевріло золотом вугілля, сиділо дві гарненьких молодих японки—гріли руки... Певне щось веселого розмовляли—і хіхікали. В кімнатці більш нічого не було... Японки схопилися і, побачивши європейську жінчину з мущинами, якийсь час зачаровано дивилися на неї, потім одна з них, щось зміркувавши, кивнула їм головою, промовила по-англійськи: «прошу»,—пішла по коридору. Згодом зупинилася на хвилинку, знов кивнула, ніби кажучи—«прошу зачекати»—зникла за стіною. Товариші ждали. За кілька хвилин вона вийшла в супроводі другої вже немолодої японки. Та усміхаючись запитала:

— Руські?

Але позаяк на це їй ніхто не відповів, відразу привітливо кивнула й промовила:

— Енгліш... Американ... І повела їх по коридорі.

Вийшли на внутрішнє подвір'я. Просто від виходу тягнулася вся пана білим морським піском і установлена по боках високими пальмами алея, що вела до невеличкого парку-садочка. Парк цей був виключно із квітів. Великі японські лілії білими й блакитно-рожевими рядами звисали з тонких пір'ястих стеблів; букети квітів різних порід, різними визерунками оздоблювали доріжки цього парку. Всі квіти були в деревляних квітниках, укопаних у землю. Зелені арки, уквітчані білими лихтариками, звисали над мініатюрними алеями. Парк було ясно освітлено тими численними лихтариками, але в ньому не було ні душі... Для кого й чого все те світилося—не відомо. Кілька полотняних наметів стояло по куточках парку, всередині яких і по боках, так само було повно високих лілій і піонів. Для чого ті палатки стояли, теж невідомо. Жадної меблі, ні стільців не було в них. За частоколом, що був з одного боку парку, певне був город, який тягнувся до другої головної вулиці, по якій здалека видно було, як совались повз перекладини городу освітлені електрикою натовпи святочно вбраної публіки.

Тим часом японка, що вивела їх, вказувала на квіти, називаючи по-англійськи їх назвиська.

Показуючи на парк, доріжки, квіти, світло, вона тихо пояснила: «це ми зробили, власне, мої дівчатка... Я, бачте, господарка»...

Товариші звернули на неї увагу.

Середніх літ японка визирала досить виплеканою... В її обличчі просвічувалась тепер присмеркла, колишня краса... Її розумні темні овальні очі пронизували ласкавим поглядом кожного з товаришів,

ніби намагаючись розгадати: що ще їм неясно,—щоб-то ще показати?.. Потім вона, вичерпавши пояснення, пішла назад до будинку. Товарищі кинули останній погляд на чудовий білий квітчаний райок і пішли слідком за нею.

Вона увела їх знову до покоїв, провела до виходу, попрохала трохи зачекати. Зайшла в бічну кімнату й винесла купу листівок з фотографіями вродливих японок, краєвидів її парку, будинку...

— Це все наше... Купіть,—запрохала вона...

Ема вибрала кілька карток і заплатила, скільки та запрохала.

Коли вони вийшли, Шергель звернувся до товаришів:

Оце та японка, яку двадцять літ тому бувший російський цар Микола позбавив дівочтва...

І Шергель розповів:

— Колись цар Микола з своїми придворними ловеласами й гультьями прибув до Японії подивитися на добробут країни Сходу Сонця. Тут він, як звичайно, розпустив свою гультьяйську й распутну натуру. Допивсь до того, що коли на одному із балів побачив молоденьку років 14 японочку надзвичайної краси, наказав своїм «ясновельможним» гультьям-князям добути її йому на ніч... Ті, звичайно, виконали його «непохитну» волю, вжили всіх заходів, і молоденька японочка була на ніч у його кімнаті... Кажуть, її напоєно п'яною й силою взято... Вранці, коли вона прокинулась, зрозуміла, що скоїлось,—підняла лемент, погрожувала, що розповідь батькам і цього славного пана ославить на весь світ...

Їм заплатили золотом кільканадцять тисяч карбованців. Рідня, яка все-таки була нею поінформована, в свою чергу, як взагалі японці, люде практичні,—прибула до придворних і заявила, що коли вони не заплатять їй за безчестя доньки—то про це доведуть до відому Мікади та ще й розславлять такого помазаника на весь світ...

Їм теж заплатили кільканадцять тисяч золотом. І родичи заспокоїлися... Але на цьому не кінчилось... Наречений збезчещеної дівчинки,—молодий японський офіцер, коли дізнався про це, то на одному із раутів царя, куди він добився, вихопив шаблюку й хотів зарубати Миколу, але йому підбили шаблюку і японець промахнувся. Знаєте, цю історію як тоді розписували в газетах—про замах невірних японців на «самодержавнейшого» і про чудотворне спасіння його, про молебні по церквах з того приводу... Офіцера того потім японська влада покарала на смерть, бо... через це трохи-трохи до війни не прийшло... Ну, оце й є та сама японочка. На грошенята вона, коли підросла, заснувала будинок проституції...

Товариство здивовано мовчало...

— От де тайни імперських конфліктів,—вставив Міро...

Мовчки вибрались з вуличок, які привели їх до виходу. Це був не той вихід, де вони входили. Було темно. Пішли навздогад на світло, але зблудили й попали в якийсь тупець темних суточок, що впирався в якусь гору.

— Оце буде мандрівка ізраїльтян,—пошутковала Ема. Це ви винні. То ж виводьте... засміялась вона до Шергеля...

Стало весело.

Якусь хвилину Шергель спинився, ніби гадаючи, що робити. Потім, заглянів світло в одній з хаток, де двері були нещільно присунуті...

Там люде певно уклалися спати... Шергель підійшов до хатки, а слідом і Міро та Федір.

Ема, Северин і Льова спинилися недалеко позаду них.

Це була якась майстерня-житло.

У хаті був підстаркуватий японець, вже розібраний до снання, стара японка, яка тримала на руках немовлятко і щось муркала йому, молода японка мішала жевріюче у горшку вугілля, й молодий японець, певне чоловік її, грів руки над ним. У хаті було ще двоє молодих японок та хлопчик. Де-хто вже лежав на розісланих долі коцах, а де-хто сидів,—певне слухали завдання старого що до роботи на завтра, а може просто відпочивали. В хаті блимала лояна свічка.

Шергель спитав по-англійськи, як вийти до Європейського міста. Всі присутні в хаті дивилися на Федора, Міро, що теж просунули голови крізь відчинені двері і на Шергеля, який щось питав, але ніхто нічого не відповідав; не розуміли.

Нарешті одна з дівчат щось сказала... Всі засміялись стиха, старший японець запитливо подививсь на просунуті голови товаришів, а стара японка усміхнулась, віддала дитину молодій жінці і, киваючи головою до товаришів, вийшла на вулицю. В темноті вона не помітила Ему.

Японка таємниче хитнула головою і мовчки пішла вперед по провулочку, що впірався в гору; провулочок завертав по-під горою набік. Японка довела їх до одної фанзи і, вказуючи двері її, щось промовила й пішла назад.

Товариші дивились то на нумерованого лихтарика, що світився біля хатки, то вслід японки, яка пішла додому. Щось романтичного було в тому.

Але Шергель довго ждати не любив. Він постукав у двері. Ніхто не відповів. Тоді він почав грюкати. Всередині щось скрипнуло.

Крізь решотчасті ворота видко було, що там засвітилися вогники, забігали, освітили одну кімнату, другу; якісь тіні засовались на папірових рамах.

Врешті двері відсунулися і в них появилася заспана японка з свічкою в руках. Зійшла по східцях, підійшла до воріт і мовчки відчинила в них хвіртку, одступивши набік, даючи дорогу нічним гостям.

Шергель с початку подивився на неї, але її спокійний погляд нічого не казав—крім хіба: «та ну бо йдіть швидче, а то я змерзла»... Він ступнув через поріг хвіртки пішов до ганку. За ним посунулись і всі товариші.

Коли проходила Ема з Северином, японка злегка скрикнула і потім засміялась якимсь дивним сміхом.

Миттю вона зачинила хвіртку і мов куля, опережаючи товаришів, зникла в покоях.

Товариші увійшли всередину і з темноватої прихожої звернули в велику освітлену кімнату.

Заля була установлена європейською м'ягкою меблею. По стінах висіли також європейські малюнки...

Певно якийсь європеець живе... Японка і привела нас сюда, порозумітись,—заявила Ема...

Але яке було всіх здивування, коли за кілька хвилин у кімнату влетіло щось з десяток молодих і вже в літах японок.

Спершу вони зацікавлено поглядали на Ему, а коли та засміялася до Северина промовивши:

— То це що? На тім світі в раю гурій?—Японки сміливо «розійшлись по товаришам»... Кожна вибрала собі жертву...

Товариші, як один, заллялись таким гучним веселим сміхом, що японки спершу остовпіли і хвилю дивились:

«Що це вар'яти, чи що?»—певне міркували вони.

— Та це дом проституток!—захльобуючись від сміху, крізь сльози, скрикнув Льова...

— Так не иродова японка! привела куди,—ледве встиг промовити витираючи очі Шергель. А з якою серйозністю вона це робила, ніби виконувала великий обов'язок для рідних...

— Нучего регочеш?—звернулася врешті до нього по-англійському одна з гурій.

— Пива чи чого подати?

Інші японки теж вже щось щебетали різними ламаними мовами, послуговуючи при тому всіма лексиконами, які тільки знали.

— Добре. Дайте лімонаду—відповів Северин, сідаючи на диван.

Кілька японок зникло й появилися з пляшками лімонаду та пива. Заметушилися біля столу, розстановляючи шклянки і відкубрюючи пляшки.

— Ти знаєш, вони й мене приймають за свою,—промовила Ема до Северина.—Тільки певно гадають, що іншим товаришам нема пари—ну й прийшли...

До них ніхто з японок не підходив. Тільки, коли почали наливати в шклянки питва, дві з них піднесло по шклянці Северину й Емі.

Товариші відмовились пити і японки пили за них.

— Ну, хто з вас говорить найкраще по-англійському, чи ще як там?—запитав Шергель, звертаючись до них.

Одна з них, та, що пропонувала пива, зникла й повернулася з старенькою японкою.

Шергель розказав, в чому справа—що це непорозуміння і прохав розказати, як пройти до європейської частини міста.

Япончине обличчя відразу скисло. Вона окинула оком всіх товаришів, крім Северина й Еми, і певно помірковувала—скільки б вона заробила...

Потім щось почала розказувати дівчатам, які обступили її. Дівчата залились дзвінким і хриплим сміхом... Вони глянули на Ему й Северина, співчутливо усміхнулися і поволі почали виходити геть.

Господарка гукнула, з'явився заспаний японець, певне чоловік її, а може «так собі», наказала йому щось і звернулася до Шергеля одержати за питво.

Шергель заплатив і дав йому зверх того «за турботи».

Япончик провів компанію до самого каналу, за яким виднілась європейська частина міста.

Товариші майже нічого не говорили і лише час від часу реготали.

Далеко за північ повернулись додому.

Вранці Шергель вдягнув знову «своє» убрання й поцілювавшись пішов на станцію до 9-тигодинного потягу на Токіо.

Цілий день Северин, Ема й Міро сиділи в себе нагорі й готовили матер'яли до Америки. Ема не розгинала спини, списуючи шифром всі вироблені плани роботи й зроблені заходи. Від товаришів вимагалося як-найшвидше прислати інформації, необхідні матер'яли й літературу. Пропоновано вислати транспорт паперу до Філіпін і Йокогами; переслати в Японію ручне друкарське приладдя, наряд до Японії товаришів, щоби встановити постійний зв'язок. Зазначили про товаришів японців, корейців, які мають звідти виїхати на роботу...

Про наслідки поїздки до Китаю й Індії буде їм сповіщено потім, продикував Северин Емі, коли вона вже закінчила величезний лист справоздання.

До вечора робота була закінчена, запакована в палятурки книжок, які тут же замайстрував Міро.

Прийшов Федір. Він вже все уладнав з поїздкою, улаштував справу з лікарською посвідкою, купив квитки й тепер лише чекав на наказ від «центру».

Северин передав йому адреси до Чикаго, Н'ю-Йорку й сказав, що всі останні матеріяли будуть передані в середу зранку.

Ема порадила Федору, що коли його послуги там будуть не дуже важні, то щоби зараз же повертався назад.

Ввечері було заготовлено все необхідне для передачі товаришам в Китаю, на Філіпінах і Індії.

Ема запропонувала, крім двох, післати ще кого, хоча б Льову, для того, щоби привезти негайно з Китаю всі відомості.

Одначе, Міро зазначив, що вони перед виїздом до Індії вишлють сюди кого-небудь з китайських товаришів.

Другого дня зранку Ема пішла до редакції англійських «Новин» і віддала оповістку про майбутній в неділю реферат з дискусіями в клубі «Орієнталь» на тему «Більшовизм, як ворог російської революції».

Редакція радо прийняла її оповістку.

Северин приніс пошту. Були газети з Росії, Америки і лист від Сегаля.

П. ЩЕЛЛІ

ДО БРИТАНСЬКОГО ЛЮДУ

Нащо, люде, працювати,
Гордим лордам степ орати?
І шовки навіщо ткать,
Щоб тиранів одягати?

Одягати, годувати,
Все життя оберегати
Трутнів, тих, що вас гнітуть,
Тих, що кров лиш вашу п'ють.

Нащо зброю і кайдани
Вам кувати, агличани,
Щоби трутень панував,
Все до рук своїх прибрав?

Чи за це дають вам їжу,
Спокій, захист, теплу хижу?
Защо, люде, в ланцюгах
Муку терпите і страх?

Сієте, а пан збирає,
Ваші скарби загібає:
Шовк, який ти сам зіткав,
Зброю, ту, що сам кував.

Сійте, та не для тирана,
Тчіть шовки, та не для пана,
Власні скарби бережіть,
Куйте зброю трутнів бити!..

Геть, в підвали, в темні хати!
Будували ви палати,
В них не вам розкошувать,
Нащо вам кайдани рвать?

Ой, самі ж ви їх кували!
Сталь, яку ви гартували,
Проти вас тепер блищить.
Ой, мерщій свій саван тчіть!

Гей, за плуг, та за лопату,
Бо могилу тра копати.
Буде Англія ховать,
Панахиду вам співать.

Переклав О. Буріардт.

ВАЛЬТЕР ГАЗЕНКЛЕВЕР

ВПЕРЕД, ДРУЗІ-ЛЮДЕ

В корчах ридання жіночі,
Діти на руках батьків;
Все далі то точиться поїзд
По містах...
Духи померлих, пошліте
Звістку нашої тривоги!
Поверніться в третій годині,
Як поле бою перешукають вони.
Світити, рятувати.

Віночки надії розсівають.
Нема рятовників!
Не впаде йому людність до ніг,
Обтяжена виною легіонів.
На базарах провінції
Перед несвідомими,
Перед обдуреними—
Вони розвели
Пожежу вічної війни.

Вояки Європи! Спустошені храми
Вже не врятують ваших країн.
Вояки Європи! Горожане Європи!
Вчуйте голос, що вам брат послав.

Він припливає
Із морів співучих,
Із нор кораблів,
Миша і щур.
В-останнє загреміли дула,
Цвітуть цитрини
На березі моря.

На коліна, війська! Голови похиліть!
Припиніть мордівничий день.
Ви, князі на престолах,
Злазьте вниз,
Плачте на гробі померлих;
Спокій,—примир'я вже йде.

Але ти, могутній народе,
Просвітлене людство:
Золоті банки, маєтки магнатів
Припадають тобі.
На двір із казарм і галер,
Вузькогруді, безсонні!
Земля перед вами лежить.
Вперед, друзі-люде!

Переклав Д. Загуд.

М. РИЛЬСЬКИЙ

ЧУМАКИ

ОКТАВИ

*Пам'яті батька мого
Тадея Рильського.*

ПІСНЯ ПЕРША

Автор міркує про мистецтво.

1.

В повітрі дощ, і гречка пахне тепло,
Немов розлився бурштиновий мед;
Косар на луці косу дзвінко клепле,
Деркач біжить, шаліючи, вперед,—
І я відроджуюсь, мовляв, «из пепла»,
І знов стаю не «спец», але поет,
Котрий, як каже олімпієць Гете,
До птиці схожий, як і всі поети.

2.

Пригріє сонце, заблищить вода,
День впливе із оксамиту ночі;
Верба сріблиться, наче борода
Чи шевелюра на главі пророчій,—
І він, немов би цього й дожида,
Співа *що* хоче і співа *як* хоче,
Хоч би сто раз казали *це і так*
Йому Белінський, Лесінг і Коряк.

3.

Звичайно, про Довейка і Домейка¹⁾
Тепер писать—то був би кепський тон.
Тепер на місце квітки й соловейка
Звитязно стали криця та бетон.

¹⁾ «Пан Тадеуш» Мішкевича.

Я згожуюсь: і Галя, і Зюлейка—
Давно набридлий і нудний шаблон...
Та чую небезпеку і з бетоном,
Що стане він, а може й став шаблоном.

4.

Нові троянди на землі цвітуть,
Нові чайки буяють на Славуті;
З фотель вигідних мрійників зіпхнуть
Нові поети, в панцирі закуті,
І плуг людський нову проріже путь
Там, де батьки зітхали на распутті.
Нехай огонь, що в бурі не потух,
Благословляє бунтівничий плуг!

5.

О, велетні, що запряглися в ярма,
Аби всесвіт од ярем увільнить!
Я вірую, що йдете ви не дарма:
Сокира гостра, дерево тремтить;
І Сахалін, і фіялкова Парма
Готові інше сонце засвітити,—
І це ж ми всі, дрібні та непомітні,
Серця ведемо у краї блакитні.

6.

Рядок чорнявих і рудих голів,
Вікно зімове у затишній школі,
І шум коліс, і пилки твердий спів,
І чорний пар на змученому полі,—
Людських зусиль алмазний колектив,
Що зорі світить нам на видноколі,—
Вам свій уклін і працю рук несучи...
Але дозвольте слово про красу.

7.

Краса і думка, дві сестри-близнята,
Давно на морі людському пливли.
Як наші предки вчилися ставати
На дві ноги,—вони, немов орли,
Вели змагання щире і завзяте,
Щоб вирвать нас із вікової мли,—
І Рим залізний потрясли плебеї
Огнем завзяття й молотом ідеї.

8.

По-простому: в минулім є терни,
Але є також і вінки тернові,
Царі у зброї зради і війни
І бунтарі зі зброєю любови.
Хай же згадають дочки та сини,
Що їм будуєм підмурівок новий
Не тільки з юних поривів ясних,
Але і з давніх мислів золотих.

9.

Краса ж, сестра з мінливими очима—
Як давній Янус. Літ іржаву даль
Вона вдягає у прозорі рими,
У мармур ліній і пісень кришталю,—
Або веде наш дух, як пілігрима,
В прийдешню браму, що міцна як сталь,
Та зв'язана вовіки ланцюгами
З минулими, іржавими літами.

10.

Є ланцюги, що їх не можна рвать,
Немов у тілі вен або артерій.
Чи ж сором Марксу Гракхові подать
Братерську руку? Так білі двері
Краса в минуле вміє одчинять
І в будуче. Серед шалених прерій
І в тундрі, де сивіє бідний мох,
Нам світить Гайне, Тютчев, Архилох.

11.

Гомункулам не замінить людини,
Хоч вірю в міць і творчий дух реторт.
Нехай, скупавшись у реторті, згине
І давній бог, і старосвітський чорт,—
Та людську мисль і почуття орлине
Ніхто й ніщо не викине за борт,
Аж поки нас, як циган марципани,
Не поїдять далекі марсіяне.

12.

У довгій мові є недовгий зміст:
Люблю співать про те, про що співаю;
Хай буду класик, а не футурист,
Співець рибалок, меду й Навзікаї,

Але в житті і я свій, може, хист
(Коли він є) не по-вітру розмаю...
Так от дозвольте на старий мотив
Згадати допотопних чумаків.

ПІСНЯ ДРУГА

Про люльку мого приятеля і про коршму Деренуху.

1.

Коли, читачу, будете у Сквирі
(Мабуть, нема брудніших городів),—
То знайте: може місяців чотирі
І я там жив, коли то зветься—жив:
І рвався вдаль, як журавель ув ирій,—
І в садовому відділі сидів...
Так от у Сквирі, в тихій книгозбірні
Живе мій друг, старий казкар вечірній.

2.

Люблю, як люльку набиває він,
Закурює в сократівським спокої,
І, як владика цілів і причин,
Розказує поважною ходою
Про те, що стало порохом руїн,
«Минувшее проходит предо мною
«Волнуясь, как море-океан»,—
І давні тіні сходять на екран.

3.

Квильить пугачик жалібно над дахом,
У небі—золотий чумацький віз...
О, скільки вас за тим молочним шляхом
Ішло до Криму! Де ж хоч би заніз
Із ваших маж? Нам, мислячим кохам,
Не жить без революцій і без криз:
Де чумаки ішли, як черепахи,
Будують башту в небеса—комахи!

4.

О, мила люлька, внучко тих люльок,
Котрі с-під уса сивого шкварчали,
Коли кипів у полі казанок,
Воли в траві високій ремигали,

А найстаріший між усіх дідок,
Без поспіху закришуючи сало,
Поважно й добродушно гомонів,—
Це ти мені згадала чумаків!

5.

Ходив чумак до голубого Дону,
Де давній предок умочив шолом,
Сушу тараню, жовту і солону
Возив, помахуючи батіжком,
І, певно, не змінив би й на корону
П'яне повітря, що пливло кругом,
Скрипіння маж, степів могутній запах
І кобця з перепілкою у лапах.

6.

Ходив чумак у синьоокий Крим
По рідному сухому океані,
І голосом розложисто-смутним
Складав пісні покинутій коханій,
Що линули, стелилися, як дим,
І колихались у яснім тумані,
Щоб на далекім озері рости,
Де лебеді незлякані ячать.

7.

Було, весни живітворюючий дух
Замети срібні шклом тонким укріє,
І перших крапель однотонний рух
Сповнить серця вином ясної мрії,—
І він ожив. Огонь, що не потух,
Але зімою на лежанці тліє,
Засяє враз—і навіть у люльках
Якийсь новий одсвічує розмах.

8.

Хай щастя—як метелик-одноднівка,
Нехай чума чигає й вигляда,—
Але запахла, п'янючи, мандрівка,
Дзвенить підсніжна весняна вода,
А чорноока, чернокоса Ривка
Давно гостей з порогу вигляда,—
І знову в давній коршмі Деренусі
Збираються поети сивоусі.

9.

О, скільки непідслуханих розмов
Ви знаєте, старих шинків руїни!
...От цей чумак, що тільки-що ввійшов,
Із поглядом веселої дитини,
Колись гніздо розбійницьке знайшов
І, зруйнувавши, як гніздо осине,
В Чернигів їх отамана привів,—
І вельми товариство звеселив.

10.

Отцей, що так за димом пильно стежить,
Киває головою та мовчить,—
Великий майстер ярма помережать,
Таку сопілку дорогу зробить,
Що навіть мертвий у труні не влежить,
Коли вона залетється, забренить...
Він був би, може, у чужій країні
Новий да-Вінчі чи новий Челіні.

11.

Отцей старий дотепник і штукар—
Відомо всім—колишній вовкулака.
Було, засяє місяцю пожар,
І він крадеться з-за густого крака...
Та удалося злий розвіять чар.
І знов він просто Сидір Верещака,
Котрий, як у степу застукав сніг,
Против як-стій три пари полових.

12.

Звичайно, вовкулаки—це химери,
Відьми—брехня. Не вірю й я брехні,
Колумби давніх і нудних Америк,
Апостоли науки запальні.
Але в її прозоро-тьмяні сфери
Брехня—щабель, і віриться мені,
Що з неї вирости усі системи:
«Мифологема—мать философемы».

13.

Брехня Гомер, а Лейкін—не брехня.
Як так, то залишаюся з брехнею.
В нічному світлі, а не в сьйві дня
Творив рапсод орлину епопею!

Сідлаючи крилатого коня,
І я ту ж саму прикликаю фею,
Хоча на неї критик, мов паук,
Чатує з паутиною наук.

14.

Наркотиками не шинкую, друзі,
(Слова Франка)—і вірю в мікроскоп,
Але люблю на затишному лузі
Послухати, як престарий Езоп,
Підвладний темній і брехливій музі,
Насупивши свій жартовливий лоб,
Розказує, як прадідам жилося
(Я говорю про штукаря-Тадося).

15.

Гусиний крик і жайворонків спів,
Бугай торкнувся до чудного рогу,
І теплий вітер ніжно затремтів,
І йде весна, й святкує перемогу...
Благослови, матусю, чумаків
На їх непевну і тяжку дорогу,
Бо вже й воли, почувши дальню путь,
Води не п'ють і голосно ревуть.

ПІСНЯ ТРЕТЯ Й ОСТАННЯ

Автор зовсім не рахується з законами архітектоники.

1.

Чумацької не ждіте Одисеї:
Часи старого епосу пройшли,
І не мені з кебетою моєю
Впрягти ліричну думку, як воли,
В скрипучий віз тяжкої епопеї.
Нам так не жить прозоро, як жили
Діди, поважні ніби черногузи...
Швидкі ми стали, наче ті французи.

2.

Гей, гомін, гомін ходе по гаю:
Прийшов чумак з-над синього лиману,
І, сіль розклавши на торгу свою,
Уздрів зненацька усмішку кохану—

Так добре пам'ятає він, чию!—
Що в серці давню роз'ятрила рану,—
Ту дівчину, що, купувавши сіль,
Сп'янила серце, як болючий хміль.

3.

Тепер вона в очіпку... Гей, Настусю,
Тепер я навіть батога проп'ю
В твоїм шинку. В-останнє, може, вп'юся,
А мислоньки глибоко затаю...
Піду в степи, у лузі загублюся,—
І тільки гомін піде по гаю,
Луна моєї туги і наруги:
Не виросте зелена рута вдруге.

4.

В піску zostався той зрадливий слід
Її ноги з ясними підківками,
Що серце коле, як червоний глід;
Керсетки блисне здалеки оксамит,—
І нова пісня вплива, як цвіт,
Колишеться і віється степами
І плаче, ніби жалібний мотив
У казці про калину та братів.

5.

Ось другий: бинда ніби мак іскриться.
Накинута на опашки чекмен...
Жартує з лихом! В головах важниця,
Замість подушки. Ніби Діоген,
Уміє він із долею мириться:
Пропив кульбаку, то не жаль стрепен,
Про його пісня в мене збереглася,
Як пам'ятка про Кухаря Уласа.

6.

Було, малиновий зробивши мус,
Вкраде частину—і трактує нею
Своїх друзяк. (Перепрошаю—муз,
Але ж мої пісні не про Енея,
І не боюся, ніби я загруз
В болоті прози з піснею своєю).
Так от, тієї випивши, Улас
Про чумака співав мені не раз.

7.

Так батько мій із молодим Кузьмою,
Забувши і тривогу, і печаль,
То піснею втішався золотою,
То мислями перелітав у даль,
Росклавши милий огник під вербою.
Так чабана розпитував Містраль
У тім краю, де пахне теплий вітер,
Про значіння чудних небесних літер.

8.

Чужі воли на полі не своїм
Пасе чумака. Гей, хто біди не знає,
Хто не служив по наймах молодим,
Нехай його про горе розпитає...
Але вечірній закурився дим
І гайворонів посідали зграї,—
Хтось у гаю, за дзеркалом-ставком
Махнув, як птиця, білим рукавом.

9.

Зійшла, зросла, пишається шальвія,
Не в'яне рута, вишитий рушник,—
І білу квітку розпуска надія,
І в серці—срібний журавлиний крик.
Хто молодий—усе це розуміє,
Та й я, хоч од кохання вже одвик,
Здається, чую тепле шепотіння
І по душі перебіга проміння.

10.

В далеких джунглях сивіє факір,
Під сонцем рожевіє Гонолулу,
І дальніх арф незнаний перебір
Поетову торкає душу чулу...
А скільки там, серед блакитних зір,
Є дивних снів, яких ми не збагнули!..
І все-таки єдину має вісь
Єдиний космос: є кохання скрізь.

11.

Тут, зрештою, нехай Фламаріони
В мої слова «впровадять коректив»,
Я зміркувати космосу закони,
Хоч би й хотів, майбуть би не зумів,

І голос мій у невідомім тоне,
Як безліч могутніших голосів.
Та вірю, що в прийдешності поети,
Як Пушкін—Крим, одвідають планети.

12.

Нанизуючи ці рядки октав,
Як на шнурок обточене намисто,
Я б так собі жартуючи сказав:
Усі світи, мабуть, з одного тіста,
Котрого складу ще ніхто не взнав,
Хоч до гіпотез дивні є артисти,
Котрим то Аристотель, то Платон
Свій давній позичають камертон.

13.

Вернусь назад. На хуторі одному
У приятельстві дивному жили
Два чумаки. І з дому, і додому
Вони, бувало, завше в парі йшли;
Коли зімою на м'якку солому
Лягали їх натомлені воли,—
Вони на вечорницях женихались
І, кажуть, навіть разом повінчались.

14.

Пройшли літа, на вуси впав мороз,
Та не побив їх приязні й любови.
Семен Підпалок і Марко Наджос,
Під цвіркунові співи колискові
По вечорах, коли проходить хтось
Спокійно-таємничий по діброві,
Під хатою, на присьбі престарій
Гули тихенько, як бджолиний рій.

15.

О, скільки тут оповідань чудних
Почули їх захвітчані унуки:
Про сивий жах метелиць польових,
Про сонце Криму і про чумні муки!
Але одного вечора затих
Старий Семен: страшним мечем розлуки
Хтось нитку приятельства пересік:
З землі прийшов Семен—і в землю зник.

16.

Був сизий вечір. Край сумної хати
Сумний Марко похнюпившись курив...
З ким розмовлять? Нема з ким і мовчати...
І враз виходить тихо з-за кущів
Прозора тінь, і промовляє: «брате,
Дай-но огню!»—Багато вечорів
Він розмовляв з Семеновою тінню,
Аж поки згас у чорну ніч осінню.

17.

Ця мила казка може й не для вас,
Творці бетону: надто вже наївна.
А я люблю, як у вечірній час
Сопілка заспіває переливна.
Звичайно, це не Скрябінський Екстаз,
По-простому—це дудка примітивна...
Але згадайте, як колись Юхим
Боровся з фортеп'яном дорогим! ¹⁾

Липень 1923 р.

¹⁾ «Слепой музыкант» Короленка.

М. РАВИЧ-ЧЕРКАСЬКИЙ

Ленін—проводар комунізму.

Смерть великого проводаря, великого вчителя й великої людини, ще за життя якої схилялися перед нею мільйони людей у всіх кінцях світу, має спричинитися до найпильнішого вивчення нами колосальної спадщини, полишеної цією людиною прийдешнім поколінням. Пролетарі всіх країн і народів в своїй боротьбі проти капіталу, шукаючи певности в своїй перемозі, змушені будуть міцно затиснути в могутніх руках чудодійний талісман, ім'я якому—ленінізм.

Ленін, як проводар і партійний стратег, Ленін як теоретик комунізму, Ленін, як суцільна, завжди вірна собі натура—всі оці властиві Леніну риси вивчатимуться в безпосередньому звязку одна з одною.

Коли говорять про геніяльність і велич Леніна, то навряд чи викликає це в кого сумніви. Але в той же час мало хто зможе цілком певно і чітко розязати питання про те, в чому ж оця геніяльність і велич покійного проводаря полягають.

Історія найточніше розв'яже це питання. Ми ж, сучасники Леніна, занадто засліплені сйвом його величи, щоб мати змогу роздивитися його.

Та все ж таки де-які до цього матеріяли ми вважаємо потрібним подати, полекшивши тим працю прийдешнього історика.

Ми зупиняємося на де-яких лише моментах тридцятилітньої діяльності Леніна на чолі соціал-демократії та комуністичного руху сучасности.

ЛЕНІН ПРОТИ СТРУВЕ.

Одним з поворотних пунктів марксіського руху в Росії були 90-ті роки. Тоді провадилася запекла полеміка по-між народниками, з одного боку, і молодим, войовничим марксизмом, з другого. Ціла російська інтелігенція перебувала ще під впливом старих народницьких пересудів—Росія, мовляв, не має переходити через смугу капіталізму, простуючи до соціалістичного устрою. «Нехай мине нас чаша ця»—казали народники, представниками яких були—відомий публіцист Михайловський, Кривенко, Ніколай-он, В. В. та інші.

Вони були властителями тогочасних дум. Проти них запально виступав найкращий представник молодого російського войовничого марксизму Плеханов. У низці журнальних і газетних статтів, а також в окремих книжках та брошурах руйнував він соціологічні, економічні й філософські основи народницького світогляду. Інші представники російського марксизму підтримували Плеханова в цій його боротьбі зі старим народництвом. Ціла

ця література, ціла плеяда російських марксистів перебувала закордоном. Вони видавали свою літературу в запіллі, нелегально, а в газеті своїй «Іскра» й журналі «Заря» вони могли виступати не ховаючися, цілком широко й одверто. Поруч з нелегальною марксівською групою існувала й група, так званих, легальних марксистів, на чолі з Петром Струве, що виступала в легальній літературі з критикою народницького руху. Вони доводили, що в Росії, як і в Західній Європі, капіталізм є неминучим етапом економічного розвитку, що «самобутність» російського народу відходить у минуле в міру надбання рідного капіталу й пролетаризації селянства, що тисячами кидає село й переходить до міста. Та народники провадили рішучу боротьбу як з Плехановим, так і з легальними марксистами. Полеміка набрала найгострішого характеру після виступу Струве зі своїми «Критическими заметками к вопросу об экономическом развитии России». Народницькі ідеологи шалено напали на цю статтю в своєму журналі «Русское Богатство». Де-які з нелегальних марксистів розглядали виступ Струве, як підтримку революційного марксівського руху. Незабаром і тов. Ленін виступив в справі народництва. Він своєрідно поставився до праць Струве й зовсім одмінно від інших тодішніх марксистів з Плехановим на чолі оцінював їх. В той час, як інші марксистки вважали Струве співником, Ленін підозріло поставився до, мов би то, марксівського виступу його, заявивши, що Струве не каже про головніше—про значіння й ролі пролетаріату в цьому наступі капіталістичного розвитку. В статті своїй «Экономическое содержание народничества и его критика в книге Струве» тов. Ленін писав: «основна риса міркувань автора, зазначена ще на початку, це його вузький об'єктивизм, що обмежується доказами неминучості й необхідності процесу й не намагається виявити в кожній конкретній стадії цього процесу властиву йому форму класового антагонізму,—об'єктивизм, що характеризує процес взагалі, а не антагоністичні класи зокрема, із боротьби яких складається процес». Тов. Ленін цілком певно довів, що, критикуючи народництво, Струве захищає справді не марксизм, а капіталізм, і коли він виголосив свої відомі слова про потребу йти «на виучку к капитализму», то він зовсім і не думав йти од капіталізму до соціалізму. Тут вперше виявився оригінальний виступ тов. Леніна «проти течії».

ЛЕНІН НА 2-МУ З'ЇЗДІ ПАРТІІ.

Другим подібним же виступом тов. Леніна був виступ його на другому з'їзді російських соціал-демократів. Тоді серед російських с.-д. не закінчилася ще боротьба прихильників економізму з прихильниками політичної боротьби. З'їхалися на з'їзд ще представники «Південної групи» і багато закордонних представників—прихильників економізму, хоча вже ясно було, що хвиля економізму спадає, що переважна більшість другого з'їзду складається з прихильників «іскровської течії», що захищала політичну боротьбу. На з'їзді обмірковували чергові питання програму й статут РСДРП. Під час обговорення першої точки статуту виявилася, несподівано для всіх учасників з'їзду, незгода по-між т. Леніним і Мартовим, що пізніше став на чолі меншовиків. Перша точка статуту мусила визначати, хто саме

міг бути членом партії. Мартов висував думку, після якої членом партії може бути кожен, хто співчуває її ідеям та програму, хто так або інакше допомагає їй. Проти такої пропозиції дуже гостро виступив тов. Ленін. Він вимагав більшого обмеження для охочих вступити до партії. Тов. Ленін гадав, що членом партії може бути лише той, хто бере безпосередню участь в житті партії, хто підлягає її дисципліні. На цьому виникли суперечки, й прихильники Мартова зібрали тоді більшість. Після того суперечки розвинулися з приводу питання про демократію й централізм в партії; і ось тут Ленін виявив особливу сталість, будучи рішучим прихильником централістичної форми партійної організації, і зібрав на з'їзді більшість. Тут удруге виявив тов. Ленін упертість в справі обстоювання інтересів партії і поглядів своїх на неї, як на цілком законспіровану революційну організацію, що мусить протистояти централізованому апаратові царату, з яким партія розпочинала довготривалий бій.

ЛЕНІН І ЛІКВІДАТОРСТВО.

Третій виступ тов. Леніна—р. р. 1907, 1908, 1909. Партію заганняють у запілля, інтелігенція лавою суне з організації, уряд крок за кроком переслідуює розбиту революцію. Меншовики, що вважали всі озброєні виступи 1905-6 р. р. великою помилкою с.-д., ідуть тепер під гаслом ліквідації запілля й с.-д. організацій. Ціла низка меншовицьких представників проповідуює в партії та серед робітничих мас легальну роботу в професійних спілках, клубах, лікарських касах та по інших культурно-освітніх установах. Інші марять про «широку робітничу партію». Невеликі групи більшовиків та партійців-запільників почувають себе самотніми, розбитими, але, однак, не кидають запілля, сподіваючись нового розквіту робітничого руху й нової революційної хвилі. Десятки й сотки революціонерів засилають до Сибіру, замикають до в'язниць, і меншовики так або інакше сприяють такому погрому с.-д. організацій, вимагаючи одночасно ростворення партії в робітничих масах. Тоді виступає Ленін з гаслом—«в запілля»,—і це гасло оживляє тих небагатьох революціонерів-марксистів, що не кинули своєї боротьби. Меншовики покладають усі свої надії на Державну Думу, на блок з кадетами та іншими представниками міської капіталістичної буржуазії. Ленін заперечує всяку можливість легальної роботи і вважає, що партія має зберегти свій запільний апарат, аби врятувати живу душу партії, аби врятувати відданість її марксистському програмі та її послідовним і необкрядним демократичним гаслам. Меншовики вважають Леніна розламовцем, «склочником», а тов. Ленін не зважає й провадить свою справу до кінця.

ЛЕНІН ТА ВІЙНА.

В 1914 році починається імперіялістична бойня. Усі с.-д. всіх країн Західної Європи рішуче йдуть на союз зі своєю рідною буржуазією і під гаслами соціал-патріотизму оголошують замирення з нею. Вони вимагають війни до переможного кінця й ведуть робітничі маси у бій за перемогу капіталізму своєї країни. Здавалося б, що ціла міжнародня солідарність, встановлена протягом десятиків літ,—все це раптом зникло. Не чути було

тверезих голосів. Але тов. Ленін, що був тоді закордоном, починає організовувати ті одиниці в окремих країнах, що зберегли відданість інтернаціоналу й вважали, що розпочата капіталістами імперіялістична війна має закінчитися соціальною революцією. Їх не багато було, цих прихильників міжнародної солідарності. На з'їзді в Цімервальді й Кінталі, де зібралися оці нечисленні представники різних країн, виявилось, що й, так звані, центровики-прихильники Кавцького—Мартов та інші, не підуть врешті на розрив з буржуазією та оборончими елементами своєї партії. Тов. Ленін організовує в Цімервальді ліву цімервальдську групу, до якої вступають Карло Лібкнехт, Роза Люксембург та інші представники різних країн. Це та група, із якої почали, згодом, організовуватися по всій Західній Європі паростки комуністичної партії.

ЛЕНІН ТА ЙОГО ТЕЗИ.

Року 1917 повертає Ленін із еміграції до Росії. Тут зустрічають його старі друзі й товариші—десятки тисяч петроградських пролетарів, представники армії. Меншовики оголосили лютневу революцію загальнонаціональним святом, святом не лише пролетаріату, але й буржуазії, святом усіх класів суспільства. Тов. Ленін виступає зі славетніми тезами, де каже, що говорити тепер про Установчі Збори чи то про якісь старі демократичні гасла не доводиться. Він висуває нове гасло—вся влада радам робітничих, селянських і салдатських депутатів. Це нове гасло приголомшило всіх, і не тільки меншовиків, але й багатьох нових друзів та прихильників Леніна. Багато близьких йому по партії людей вийшли з неї назавжди. Та це не зупиняє тов. Леніна. Через де-який час ці гасла стають гаслами цілої партії й захоплюють найширші кола пролетаріату, селян і салдатів на фронті й по-за ним. Під цим гаслом провадила комуністична партія протягом цілого 1917 року наступ проти угодницького блоку с.-р. і с.-д.—меншовиків і взагалі проти всіх буржуазних партій. Завдяки цим гаслам комуністична партія перемогла й реально підійшла до жовтня.

ЛЕНІН ТА ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ.

Коли владу вже захопили робітники й селяне, тов. Ленін здивовує с.-д. своїм новим виступом. Протягом довгих років с.-д. марксисты боролися з с.-р. за гасла аграрного питання. С.-р. обстоювали принцип соціалізації землі. Проти такого принципу с.-д. і меншовики й більшовики провадили довготривалу боротьбу. Більшовики висували гасло націоналізації землі, тоб-то передачі землі у власність демократичної держави та розподілу її для користування по-між усіх, що бажають її обробляти. Після перемоги Радянської влади Ленін заявив, що він бере старе гасло с.-р. Це здивувало всіх, та Ленін був і в цьому питанні так само, як і в інших, однаково послідовним і вірним собі. Він розумів, що гасло соціалізації землі є дуже популярне серед селянства, він гаразд розумів у той час, що здобути прихильність селян можна, лише прийнявши за партійне гасло те, що підхоплюють широкі селянські маси. Ось що писав Ленін з цього приводу: «Провадячи закон про соціалізацію землі, більшовики заявили цілком точно й певно: ідея ця не наша, ми не згодні з таким гаслом, але ми вважаємо

за свій обов'язок провадити його, бо такими є вимоги величезної більшості селян. Ідеї ж та вимоги більшості трудящих мусять виживатися ними самими... Ми, більшовики, будемо допомагати селянству визволитися с-під влади дрібнобуржуазних гасел, перейти від них як найскорше й найлекше до соціалістичних».

ЛЕНІН ТА БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ ДОГОВІР.

Року 1918 німці широким фронтом провадять наступ на кордони Радянської Республіки. Виступ цей робить велике роз'єднання серед комуністичної партії: багато комуністів стають прихильниками озброєного відпору німцям, але Ленін висловлюється тоді за замирення з метою зупинити німецький наступ. В комуністичній партії організується фракція лівих комуністів, що поколола партію, почала видавати свій окремий орган, солідаризуючись з лівими с.-р. проти згоди з німцями. І здавалося тоді, що справедливими були ті комуністи, котрі вважали неможливими переговори з імперіялістами, з генералами кайзера Вільгельма для тих, хто оголосив соціальну революцію. Ці слова згучали гордо й революційно. Вони казали: «Ми мусимо провадити революційну війну проти німців». Цим, на думку лівих комуністів, можна було розколювати, розбуркати робітничі маси Німеччини, що мусили виступити й допомогти нам. Тов. Ленін оголосив усі ці міркування порожньою революційною фразою, вимагаючи рішучої в цьому питанні політики. Через де-який час замирили з німцями в Бересті й пізніше всі, хто був прихильниками лівого комунізму, визнали свою помилку. І справді, той «нахабний мир», що його підписали в Бересті комуністи, був зламаний самим ходом життя, ходом революції. Комуністи нічого не платили по зобов'язаннях, революція перемогла в Німеччині й владу німців в окупованих місцях було знищено.

ЛЕНІН ТА НЕП.

Рік 1921-й. Радянська Республіка перемогла своїх ворогів, захистила од нападів світового капіталу єдину країну з владою робітників та селян. Це вимагало величезного напруження сил. Продукційні сили країни були виснажені, в країні запанували злидні й руїна. Відчувалося, що далі тривати так не може, що Радянська Республіка не має змоги дальшого розвитку. Період, так званого, військового комунізму довів країну до такого становища, з якого годі було шукати виходу. Тов. Ленін в цей час висуває гасла нової економічної політики. В чому ж полягали нові економічні принципи? Радянська держава мала розпочати рішучу централізацію важкої промисловости і, не маючи змоги охопити многоякої й величезної промислової й торговельної діяльності цілої країни, передає її поступово до рук приватної ініціативи. В той же час має прискоритися відновлення господарчої міци країни через взаємини з економічними силами Західньої Європи. Коло державної економічної діяльності, спочатку звужене, має поширюватися в міру закріплення цієї господарчої діяльності й охопити, по змозі, всі інші господарчі галузі. Такі принципи економічної політики викликали незадоволення де-яких комуністів. Тов. Леніна почали пострікати в тому,

що він кличе до покори перед наступом капіталу. З другого боку—раділи вороги—буржуазна еміграція й соціал-угодницькі партії. Та тов. Ленін посилався на свої раніше написані твори, де він говорив про те, що Росія, в сучасному її стані, не може зразу перейти до будування соціалізму, що становище Радянської Росії це—переходовий і довгий шлях од капіталізму до соціалізму, що влада в руках робітників і селян буде сприяти закріпленню державного соціалістичного господарства й, володіючи в економічній галузі командною висотою, зможе швидче ніж будь-який капіталістичний уряд привести країну до соціалізму.

ДЕ-ЩО СВОЄРІДНЕ У ВИСТУПАХ ЛЕНІНА.

Ми зупинилися на де-яких найбільш яскравих прикладах творчої діяльності тов. Леніна і тепер можемо зробити висновки з цих дуже своєрідних виступів його по цілій низці питань. Виступи ці свідчать за те, що тов. Ленін ґрунтовно вивчав кожне питання й, вирішуючи його, виходив завжди з тої реальної обстановки, що створювалася тоді, як дане питання можна було висунути на порядок денний і поставити рубя. Висунувши питання, тов. Ленін ніколи не залишав його не розв'язаним. Він не вважав на суперечки не лише зі своїми ворогами, але й зі своїми друзями по партії. Отаке переконання тов. Леніна в певності своїх поглядів, основане на вивченні й детальному ознайомленні його з питанням, виявляло в той же час і якусь геніальну інтуїцію і творчу ініціативу тов. Леніна в усіх питаннях. Ось тут-то й полягає джерело величчя тов. Леніна. В усіх питаннях, починаючи з найранішої діяльності, на світанку ще робітничого руху і аж до останніх часів, тов. Ленін не зважав на обставини, що могли викликати опір з боку ворогів і навіть друзів. Не дивлячись на те, що він йшов певно проти стихії, проти течії, не дивлячись на те, що йому приходилося руйнувати переконання, що за довгі роки набули вже сили забобонів, тов. Ленін все ж таки висував ці питання, і що найважливіше,—не проходило й кількох місяців з часу постановки ним того чи іншого питання, як воно здобувало собі загального визнання.

Зупинимось хоч би на гаслі—вся влада радам. Хто не пригадає того важкого вражіння, що справило це гасло на всю стару партійну гвардію всіх переконань, всіх течій та груп. Не лише Плеханов, цей кращий представник марксизму в Росії, що виступив проти тов. Леніна, і в своїй брошурі «к вопросу о захвате власти» розглядав виступ тов. Леніна, як верзіння хворої людини, але й такий поважний діяч, як давній комуніст тов. Гольденберг, що працював з тов. Леніним протягом десятків років, пішов зі зборів і назавжди вийшов із партії, вирішивши, що тов. Ленін не інакше, як загубив життєве почуття, пірвав з с.-д. і марксизмом. Багато було таких, що вважали тов. Леніна за претендента на «престол Бакуніна» в Росії, та що гасла його були анархосиндикаліські й мають лише викликати революційну стихію дезорганізованих мас.

Та хіба ж через три-чотири місяці після цього виступу не вийшла величезна більшість петербурзького пролетаріату з написами на тисячах прапорів—«хай живе влада рад робітничих, селянських і салдатських депутатів»? хіба ж не під оцим гаслом виступили через кілька місяців тисячі

робітників на всьому терені величезної Росії, хіба ж не під оцим гаслом переміг пролетаріат у жовтні 1917 р. і, нарешті, чи не з цими гаслами виступає він по всіх країнах світу проти капіталістичного насильства? Та й селянський рух, що шириться тепер в державах Західної Європи та Азії, хіба й він не йде під гаслами влади селянських депутатів, хіба ж не в цьому гаслі полягає сила «змички» революційних селянських мас з пролетаріатом найбільш аграрних країн.

Те ж саме можна сказати й про всі рішучі виступи тов. Леніна. Візьмемо хоч би питання про неп. З тої пори, як оголосили нову економічну політику, пройшло вже 3 роки, й хіба ж не бачимо ми чудодійної зміни нашого Радянського Союзу за цей час, чи ж не бачимо ми, що з тої пори зміцнила Радянська влада свою економічну міць остільки, що зараз всі рішуче країни Західної Європи, що провадили були наступ проти Радянської влади, нацьковували проти неї російських генералів і сусідніх держав—прагнуть тепер уложити з нами торговельні договори? Визнання Радянського Союзу,—можна з певністю сказати,—є наслідком нашого, так би мовити, непу. І те, що неп викликав напади наших внутрішніх ворогів і що гасло його виявило так багато нових ворогів Радянської влади, це—доводить, що нова економічна політика скерована була лише на оздоровлення господарчого стану країни, на те, щоб пробудити до життя приспані сили її.

ЛЕНІН І СЕЛЯНСТВО.

Далі треба пригадати низку питань про селянство, висунутих тов. Леніним. Селянське питання, це—важке питання для всіх без винятку соціалістичних партій цілого світу. І дивна річ! Плеханов, що чудово уявляв собі роль пролетаріату, як проводаря революційного руху в Росії, цей Плеханов ніколи не написав ані рядка про роль селянства. Пояснюється це тим, що Плеханов до кінця днів своїх був і лишився книжником, теоретиком, тим, що відчування життя було чужим для нього почуттям, що, вирішуючи те або інше питання, він не брав на увагу реальної обстановки даної країни. Тов. Ленін вже на перших порах своїх виступів, як літератора, теоретика й практика революційної боротьби, висунув селянство, як могутнього спілника пролетаріатові в його революційному русі, в його боротьбі за владу. Вважаючи на те, що Радянський Союз є одною з найвідсталіших країн Західної Європи, тов. Ленін зрозумів, що з таким політично й культурно слабим і відсталим класом, як пролетаріат в Росії, не тільки захопити владу, але й створити революційний рух, без широкої підтримки селянства, немає ніякої змоги. Ось чому й висунув він ще в р.р. 1905-6 гасло «земля й воля», а згодом, після перемоги жовтневої революції, він зумів втягти широкі селянські маси у справу руйнації апарату буржуазної держави й вигнання поміщицької класи за межі країни.

Коли відкинути всі інші здобутки нашої революції й зупинитися лише на остаточному знищенні всіх наслідків феодально-кріпацького режиму в б. Росії—чого немає в буржуазних країнах Західної Європи,—то й цього було б досить, щоб уважати нашу революцію переможною.

ЛЕНІН І УКРАЇНА.

Я торкнувся ще національного питання. Ніхто може так, як Ленін, не розумів величезного революційного значіння правильної постановки й розв'язання національного питання. Як і в справі земельній, ніхто із російських марксистів не працював так багато над національним питанням, як тов. Ленін. Починаючи ще з р. 1909, тов. Ленін старано вивчав усі матеріали національно-соціальної літератури, що видавалася в Росії. Хто слідував за писаннями тов. Леніна, виданими в останніх роках, той, хоч би з одного XIX тому, побачить широке його знайомство з творами національної літератури: єврейської, вірменської, української, польської. У низці своїх писань тов. Ленін виступає з гострою відповіддю теоретикам національно-соціалістичної думки, що прагнули були роз'єднати єдиний робітничий рух в Росії. Та під той же час тов. Ленін виявляє себе рішучим противником якого-будь гніту над тою або іншою національністю. Коли Тимчасовий Уряд Керенського та Церетелі пробував був говорити з Фінляндією та Україною мовою колишніх царських бюрократів, то ніхто, як Ленін, зустрів з обуренням оці виступи буржуазних міністрів. Треба прочитати тільки статті того часу, щоб зрозуміти Леніна, як прихильника широкої свободи всіх національностей. Виступ Тимчасового Уряду проти Української Центральної Ради викликав повні обурення рядки тов. Леніна: «жоден демократ, пише тов. Ленін, не кажучи вже про соціаліста, не зважиться заперечувати права України на цілковите відокремлення від Росії. Одним лише безоговорочним визнанням цього права можна агітувати за вільну спілку українців та великоросів, за добровільне об'єднання двох народів в одній державі... Проклятий царизм, обертаючи великоросів у катів українського народу, плекав в ньому зненависть до тих, хто забороняв навіть дітям українським балакати й учитися рідною мовою. Революційна демократія Росії... мусить пірвати з цим минулим, мусить повернути собі, робітникам і селянам Росії, братнє довіря робітників і селян України. Досягти цього не можна, не визнавши прав України, в тому числі й права на вільне відокремлення».

Оці ось слова тов. Леніна викликали обурення в таборі кадетів та інших ідеологів буржуазії. Леніна цькували, закидали про його змагання розбити «єдину, неділіму» й «прислужитися» німецькому імперіалізму. Але Ленін гаразд розумів, наскільки його стаття та подібні виступи комуністичної партії міцно сполучують її з величезним, кількоміліоновим різнонаціональним селянством. Ось чому, не зважаючи на все, тов. Ленін своїм обов'язком вважав виступити з властивим йому запалом на захист порушених прав менших національностей.

Усе це свідчить про те, що тов. Ленін ніколи не вважав на те, що будуть про нього казати й писати вороги. Будучи сам переконаним найбільш послідовним прихильником демократії, Ленін викривав брехливий демократизм буржуазії та її прибічників у лавах с.-д. Ось чому Ленін мав персонально більше ворогів, аніж інші представники комуністичної

партії. Вороги побачили у Леніні якусь-то незвичайну міць, що виносила на собі рух комунізму й вела за собою пролетаріят цілого світу. Виступи тов. Леніна завжди були оригінальні, завжди були просякнуті велетенською силою руйнації та творчости, й це створило Леніну незвичайну популярність по всіх краях світу, в усіх народів, що вважають його визволителем од капіталістичного гніту.

Велич Леніна в тому, що він, як ніхто, зумів сполучити правдивість принципу революційного марксизму з практичною класовою політикою.

Велич Леніна в тому, що він, на основі свого величезного досвіду, завжди розв'язував найскладніші питання так, що це було на користь революційного пролетаріату й селянства.

О. ШУМСЬКИЙ

Політична ситуація в Східній Галичині.

Наша радянська суспільність надзвичайно уважно слідкує за життям і тою запеклою боротьбою, яку без упину провадить робоче-селянська Галичина зі своїм одвічним ворогом, польською шляхтою. Ця уважність подій в Галичині бурхливо виявилась не лише на наших губерніяльних з'їздах Рад, але найшла також свій відгомін і на II Союзному З'їзді Рад. Українська делегація устами т. Скрипника висловила перед лицем всіх народів Радянського Союзу гарячий протест і обурення українських робітників і селян проти тих пекельних знущань і сваволі, які справляє останіла шляхта на зігнутій спині робоче-селянської Галичини. Робітники й селяне могли поставити лише мінімум вимог до Союзного Уряду—змусити Польщу виконувати Ризький договір в пактах, що застерігають права національних меншостей. Ризький договір є обов'язком. Невиконання його Польщею не може бути далі терпимим. Робітники й селяне України, що склали на свої плечі тяжкі обов'язки по Ризькому договору, не можуть спокійно дивитись на грубе порушення його з боку польської шляхти й не можуть бути безучасними свідками галицької трагедії. Так пролунав голос Наддніпрянщини в галицькій справі.

Немає пера, яке б могло змалювати галицьку трагедію, немає фарб, бракує слів.

Десять років уже йде невинно плюндрування краю й людського життя, а й досі ще не видно йому кінця. Наше покоління при одному слові «Галичина» має яскраву картину кривавого, тернистого шляху боротьби галицьких робітників і селян за визволення. Наша щоденна преса мазок за мазком її доповнює. І ми тут не збираємось чогось додавати.

Наше завдання інше. Ми не плачем над горем знесилених, а боремось за визволення пригноблених, за знищення соціальної нерівності, соціального зла. Крізь стогін і сльози щоденних газетних звісток і дописів ми тут хочемо спокійно й тверезо оглянути поле бою й з'ясувати собі хоч би в загальних рисах матеріальну ситуацію й співвідношення сил в даний момент.

В своєму короткому оглядові ми залишаємо на боці ту зараз основну силу в Галичині, якою держиться шляхта—польську армію. Немає чого й говорити, що це сила велика, вона рішила справу в Галичині, але це сила сліпа, стороння, а головне, часова; історія має багато прикладів, коли ця сила легко обертається в свою протилежність і не вона в решті решт рішатиме боротьбу. Її рішатимуть органічні соціальні сили, що формуються й консолідуються під покришкою військово-жандармської окупації.

ЕКОНОМІЧНА Й НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В ГАЛИЧИНІ.

Як географічно Східня Галичина є продовженням подільської рівнини, так і по соціальній структурі вона є копією наддніпрянщини:

13% робітництва,

77% селянства,

10% урядовців, промисловців й інших професій.

В розподілі земельної власности Галичина уявляє з себе наше дореволюційне Правобережжя з великою кількістю панських латифундій, хіба лише з тою різницею, що там ще менша забезпеченість землею селянства й ще дрібніші наділи, так:

халупників (до 3-х моргів землі) 38%

малоземельних (до 5 моргів) . . . 40%

а решта середняки й куркулі.

Третину всієї землі в Галичині складають панські маєтки.

З причин масової малоземельности й примітивних форм господарювання сільське господарство в Галичині й до війни не відзначалося своєю товарністю. Починаючи з 1914 року й до останнього часу війни—імперіялістична, національна й горожанська—до-щенту підірвали сільське господарство. Само собою розуміється, що ні про яку репарацію зруйнованого війнами краю, а тим більше про будь-які меліорації, чи агрикультурні заходи, які б мали метою підняти зруйноване сільське господарство Галичини, польський уряд і не думав і то з дуже простих і ясних причин: по-перше, Галичина аж до 1923 року формально не була признана за Польщею, а по-друге—шляхетсько-буржуазна Польща дивиться на Галичину лише як, на джерело поліпшення свого кепського матеріяльного стану.

Єдиним засобом голодного на землю галицького селянина до поліпшення свого жахливого існування була надія захопити панські землі. Але не так склалося, як жадалося. Галицький селянин не тільки не отримав панської землі, а навіть багато стратив з того, що раніш мав. Панські маєтки частково парцелюються, але земля віддається переселенцям і військовим осадникам з корінної Польщі. Щоб розрідити ворожу до шляхетської Польщі селянську масу Галичини й збільшити в ній польські впливи, польська шляхта витворила диявольський план масової польської колонізації в густонаселену Галичину. Галичина таким чином стала тереном для переселення без-і-малоземельного селянства з Польщі, котре своєю масою було грізне для поміщицького стану посідання в центральній Польщі. Ми не маємо даних переселення за 1923 рік, але вже протягом 1921—22 років було росташовано на площині 300.000 десятин до 9.000 родин одних тільки військових осадників. Можна собі легко уявити, яку кашу заварює польська шляхта для свого врятування в Галичині. Колонізація й військове осадництво не тільки відібрало у місцевого селянства рештки надій дістати панську землю, але разом з тим одібрало й заробіток, той «варштат» праці, яким на гірший кінець був панський двір і маєток для селянської бідноти.

Матеріяльна нужда сільської бідноти ще збільшується майже повною відсутністю еміграції на заробітки. А ця заробітчанська сезонна еміграція для галицької сільської бідноти мала надзвичайно велике значіння. Так,

в довійськові роки сезонова еміграція на сільсько-господарські заробітки в Німеччину доходила до 100.000 на рік і в Америку до 30.000 чол. (правда, частина тільки з них осідала в Америці, а більшість поверталась)¹⁾. Причини, що гальмують таку еміграцію, кожному добре відомі й про них не доводиться говорити. Як Америка, так і Німеччина самі задихаються в тисках безробіття й тому не може бути й мови про якийсь наплив туди заробітчан. Так само не може бути мови й про те, щоб цю масу сільської бідноти могли хоч би частково забезпечити працею галицькі чи навіть польські міста й промисловість. Невпинно йде як раз протилежний процес—місто плодить безробіття, а промисловість пачками викидає на брук більш-менш кваліфікований уже пролетаріат.

Що ж до економічної політики польської буржуазії в Галичині в відношенню до основних природних багатств краю—нафти й лісу, то це просто грабіж серед білого дня. Французькі й почасти італійські капіталісти, які захопили експлуатацію нафти, просто хапають те, що ближче під руками. Не маючи надії довго там господарювати, вони не вкладають капіталів в поширення й поліпшення промисловости, а працюють на сьогоднішній день. Ліси так само нищатья наліво й направо без всякого господарського плану й ощадности. А коли до того додати ще, що в наслідок хижацького нищення природних багатств Галичини все це йде в кишені польської й закордонної буржуазії та в скарб польської держави й до краю нічого не повертається, крім хіба на утримання окупаційного війська та жандармерії, то економічна політика польського уряду в Галичині не може бути інакше названа, як політика грабіжницького колоніального розбою.

Своєю системою політичного й національного гніту в Галичині «демократична» Польща, безперечно, побила рекорд і вряд чи має собі конкурента. Вся Галичина стоїть під підозрінням в державній зраді і з цього робляться дуже конкретні висновки. Карні експедиції на села не тільки не зменшуються, а входять в своєрідну систему полювання осатанілих шляхтичів на непокірного «хлопа». Сидіння по тюрмах стало загальним явищем для пересічного галицького селянина. Робітники українці по національності (Бориславщина) і залізничники масами викидаються на брук, а на їх місте приймаються безробітні з корінної Польщі.

В галузі культурній провадиться планова система полонізації, що направлена на повне знищення українського національного життя і, в першу чергу, школи. Українська школа в Галичині стоїть, без всякого перебільшення, під загрозою повного знищення. Газети переповнені фактами, що це підтвержують. Наведемо найголовніші з них: звільнення з посади головного інспектора українських гімназій д-ра Івана Копача й призначення на його місце вшехполяка, переведення українського учительського семінара гімназії на польську мову у Львові, безконечне звільнення з посад народніх учителів українців і призначення на їхні місця поляків, що без жодних церемоній виганяють українську мову із народніх шкіл і т. д. й т. и.

Нищення українських шкіл провадиться як явними, так і потайними шляхами з приміненням шпіонажу для компромітації того чи іншого

1) В. Костржева. «Положение малоземельного крестьянства в Польше и отношение к нему коммунистической партии». Коммунистический Интернационал, № 23.

учителя. Так, наприклад: в Рогатинщині шкільний інспектор видав тайного циркуляра до всіх учителів поляків в повіті, щоб слідкували за приватнім життям учителів українців і вишукували факти, які б могли служити мотивами до звільнення їх з посад.

Та ж сама політика провадиться і в відношенню до єврейського населення, головним чином,—до пролетаріату й дрібного міщанства. Анти-семитські оргії пуришкевичівсько-дубровинського типу—звичайне явище в Польщі взагалі й у Галичині зокрема. Це приводить до утворення спільного українсько-єврейського фронту боротьби з польською сваволею.

Не можна поминути того факту, що галицька політика польського уряду цілком апробується всіма польськими буржуазними й дрібноміщанськими партіями, починаючи од ендецької *lhienu* й кінчаючи *Wyzwolenia* та *P.P.S.* Не зважаючи на жорстоку боротьбу, яку проводить так звана, «лівиця» з правоендецькою більшістю, в питанню галицької політики і взагалі політики що до національних меншостей, панує цілковита єдність всіх польських партій, крім комуністичної. «Визволення» свою позицію в цій справі яскраво виявило устами лідера партії Тугута в переговорах з нацменшостями під час останньої кабінетної кризи, коли Тугут цинічно висміяв домагання нацменшостей, як нікчемні і *«czteropiętrowo wygórowane»*. Таку саму позицію виявила PPS на своєму XIX з'їзді. Прикрившись загальними фразами про признание права націй на самовизначення, на ділі з'їзд апробував всю дотеперішню політику уряду, що до «кресів» і Галичини. Загальним лозунгом всіх польських партій, крім комуністів, є—інкорпорація всіх «кресів» без всяких застережень і всі заходи уряду, що направлені на досягнення цієї мети, є доцільними.

ДРІБНОБУРЖУАЗНІ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ.

Схарактеризована вище економічна й національна політика Польщі в Галичині не тільки безконечно поглибила ворожість галицьких українських мас до шляхетсько-правлячих польських верств, але й викликала гостру ненависть до польської державности взагалі. За всяку ціну вирватись з-під Польщі—було і є загальним стремлінням трудової Галичини, як і всіх «кресів». Ці настрої досить довго експлуатував відомий віденський диктатор Галичини д-р Петрушевич, гуртуючи навколо себе всі дрібно-буржуазні партії й збиваючи з пантелику досить численні маси в краю ілюзійними надіями на Антанту.

День 14 березня 1923 року—признання Лігою Націй Східної Галичини за Польщею—був днем краху всіх надій на Антанту. На фоні безглуздої польської політики в Галичині акт 14 березня, безперечно, став поворотним пунктом в політичній орієнтації цілого галицького суспільства. На цьому прикладі, як у краплі води, видно, як фатально буржуазія гонить симпатії мас в наш бік. Адже ж навіть сліпому мусить бути ясно, що ніяка комуністична пропаганда не могла б того зробити, що зробила постанова Ліги Націй на тлі польської політики в Галичині. Не тільки широкі робочо-селянські маси, які й до того силою свого класового інстинкту й інтересів, що раз, то рішучіше стояли за Радянську Владу, не зважаючи на скажену агітацію, що виставляла нас не инакше, як з рогами, з копитами

й вишикеними зубами,—але навіть переважаюча більшість інтелігенції, міщанства й заможнішого селянства звертає тепер свої симпатії у бік Радянських Республік, чим раз то більш погоджуючись з думкою, що лише соціальна революція принесе з собою й національне визволення.

Акт 14 березня став разом з тим і початком повного політичного краху й розкладу всіх дрібнобуржуазних міщанських партій, що в останні роки забилися в глухий кут надій на позитивне вирішення галицької справи Лігою Націй. Вони загубили не лише політичну орієнтацію, але загубили базу, стратили вплив на маси; і в лоні самих партій занутрували різні розкладові ферменти. Криза цих недавно ще численних і впливових партій (трудовики, радикали й инш.) неминуче мусить привести до утворення нових формацій, нових об'єднань. Зараз вони вже досить виразно оформлюються в три основних угруповання (крім УСДП й комуністичної партії, про котрі окремо), які можна схарактеризувати такими назвами: «угодовці», «активисти» й «сменовеховці».

Угодовці. Цей табір складається майже виключно з трудової партії. Трудова партія стояла на чолі галицького національного руху, як до війни, так і пізніше, аж до останніх часів. Це була найчисленніша, найміцніша й найвпливовіша з дрібнобуржуазних партій в Галичині з щоденним органом «Діло». Вона фактично створила національну раду й галицький уряд в 1918 році й вела галицьку політику на чолі з своїм лідером диктатором д-ром Петрушевичем. Соціально трудова партія складалась з адвокатів (специфічно галицькі доктори), учителів, парохів (попів), службовців, військових професіоналів і частини сільських куркулів. Соціальному складові трудової партії цілком відповідала, з одного боку, та запекло-ворожа політика проти Радянської влади, що вели трудовики на протязі всієї революції (угода з Денікиним) й з другого—смертельна боротьба проти польської окупації, яку провадила ця партія аж до березневої постанови Ліги Націй.

Акт 14 березня був найбільшим ударом саме по трудовій партії, яка всю свою політику побудувала на надіях на Антанту й раптом сіла перед розбитим коритом. Березнева постанова внесла величезну дезорганізацію й деморалізацію у лави трудової партії. Кожен орієнтувався, як йому було зручніше. Закордонна керуюча група міністрів на чолі з Петрушевичем, що до того часу товклась під дверима англійського й французького міністерств, почала оббивати пороги наших закордонних представництв з проханням пустити на Україну. Але поскільки це оказалось безнадійним, то їй залишився один шлях: спекулювати на віденській біржі рештками зібраних у американських робітників і фермерів на національну справу доларів і писати спогади своєї ганьби, як це зараз робить Симон Петлюра в Будапешті.

Головна ж управа партії, що перебуває в краю, стала на инший шлях. Несміливо, огинаючись, вона шукає стежок до польського державного пирога, до угоди з польською шляхтою. Трудова партія в краю почала з того, що на своєму партійному з'їзді (у квітні 1923 року у Львові) рішуче виступила проти старих своїх керівників і зокрема проти диктатора Петрушевича, позбавивши його права надалі репрезентувати «край», і разом з тим почала шукати—спочатку конспіративно, а потім цілком одверто—шляхів до угоди. Зараз трудова партія зовсім одмовилась од

боротьби й взяла цілком ясний курс на угоду з польською буржуазією, виставляючи лише одне домагання—територіальної автономії Галичини. Правда, в лоні партії є певна опозиція, так звана «незалежна група», репрезентована людьми, які в більшості не брали до цього часу живої участі в політичному житті, як д-р Євин, Малецький, Стефанович з своїм власним органом «Наш Прапор», яка не вповні погоджується з дотеперішньою угодовою політикою офіційних органів партії, репрезентованих Бачинським Володимиром, Охримовичем, Федорцевим з їх органом «Діло». Але ця опозиція до уराгудовства не має серйозного значіння. Це—лояльна опозиція, що задовольнилася легкою «хатньою революцією». Перебравши партійну управу й захопивши до своїх рук керування партією, опозиціонери «не думають навіть основно змінювати партійної лінії (угодової О. Ш.) й стоять на сторожі цілості партії» (слова нового голови партії пароха Стефановича).

Дякуючи провалові своєї антантівської орієнтації й особливо новій угодовській політиці, трудова партія остаточно й безнадійно втратила свій попередній вплив на маси. Її організаційне розбиття й неміч є одною з основних причин, чому польська буржуазія не виявила особливого бажання до підписання з нею угоди. Трудова партія є труп, а з трупом навіть польські політики не завше охоче бабраються.

Активісти. Цею назвою ми визначаємо два угруповання, які поки що не стоять в ясному організаційному зв'язку, але по своїй соціальній природі, лозунгах і тактиці суть тотожні, хоч походять із двох різних партій трудовиків і радикалів.

Угодовий курс трудової партії позбавив її не тільки попередніх впливів на широкі працюючі маси, але й відштовхнув від неї значні шари інтелігенції, головним чином, молодші активні елементи. З частини цих елементів і склалось ядро тої групки, яка гуртується навколо журналу д-ра Д. Донцова «Заграва» і «Новий Час» під назвою «загравовців» або просто «фашистів». Ця група займає й пропагує яскраво вороже відношення до Польщі з орієнтацією на «власні сили».

Другою такою групою є раніш досить впливова радикальна партія. Переживши в останні роки цілу низку глибоких криз (Яцківщина), загубивши з відходом Льва Бачинського, Макуха й инш. своїх довієрливих керівників, радикальна партія перетворилася у групку й підпала під ідейний вплив есерівської емігрантської К^о М. Шаповала. Як і «загравовці», радикали пропагують рішучу й активну боротьбу з Польщею, не маючи однак жадного соціальної програму, тактики й політичної орієнтації, крім хіба ворожого відношення до Радянської влади. Орієнтація ж лише «на власні сили» для Галичини є просто фразою. Селянські маси відійшли від радикальної партії й вона тепер майже виключно спирається на студентство та бувше офіцерство галицької й петлюрівської армії, уявляючи з себе відірваний від мас інтелігентський гурток, який в індивідуальних чи групових терористичних актах бачить єдиний шлях боротьби.

В останні часи комбінується по ініціативі бувших офіцерів об'єднання загравовців, радикалів і трудовицьких опозиціонерів («Наш Прапор») з метою утворення єдиного антипольського фронту. Активно це об'єднання досі себе не виявило в Галичині, крім Берліна та Відня, де по півних проєктуються різні національні боеві організації з відомим Коновальцем на чолі.

По суті це є об'єднання люмпенізованого міщанства, невдоволеного, злісного на те, що польський уряд викидає його представників з посад, і яке може вбити того чи іншого польського урядовця, але організувати маси для боротьби не здатне.

«Сменовеховці». Політична несерйозність вищезгаданих активистських угруповань й невіра в орієнтацію «на власні сили», з одного боку, та симпатії широких працюючих мас до Радянських Республік—з другого, є тими причинами, що породили в Галичині «сменовеховство». Цього толку існує теж дві групи. Одна, що міняє свої віхи від Петрушевича на нашу «українізацію», й друга—бувші москвофіли—від царя на Радянську Росію. Перша група, зіплена з бувших націонал-демократів, християнських суспільників, радикалів та інших, гуртується навколо газети «Слово». Це гуртки інтелігентів, котрі, рахуючись з настроями мас і щоб не бути скинутими з кону політичного життя, готові прийняти орієнтацію на Радянські Республіки тим більше, що там «неп» і «українізація».

Друга група гуртується біля органу «Воля Народа». Це теж група інтелігентів зі старої партії москвофілів, що з поваленням царя, стративши матеріальну базу, загубила була й політичну перспективу, але зараз, оскільки Радянська влада зміцнюється, вона знов виявляє ознаки життя. Обидві ці групи ніякого більш-менш серйозного політичного значіння не мають, хоч і виспівують нам (кожна по своєму) діфірамби, гризучись поміж себе по старій звичці за те, що є українська мова?—Мова чи говірка.

РОБІТНИЧІ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ.

Стара галицька соціал-демократична партія з моментом краху Австрійської імперії не виділила із себе навіть маленької революційної групки й цілком пішла в хвості за міщанськими партіями, давши кількох міністрів до уряду Петрушевича. Лише пізніше, в 1919—20 роках, з часом очевидного провалу політики міщанських партій почали при активній допомозі КП(б)У консолідуватися окремі революційні гуртки, головним чином, з галичан, що перебували в російському полоні під час революції. Ці гуртки повільно об'єднувались і протягом дальших років оформились в Комуністичну партію Сх. Галичини. Галицька соціал-демократична партія, так звана УСДП, пережила досить своєрідну трансформацію.

У. С.-Д. П. Віддавши майже весь свій актив на чолі з Вітиком, Безпалком й инш. на зміцнення політики міщанських партій на еміграції, УСДП в краю з Львом Ганкевичем на чолі законсервувалася і до 1922 року не виявляла жадних ознак політичного життя. В той час, коли навкруги та і в самій Галичині ревли громи революції, ріс III Інтернаціонал, валився другий, повставав двохполовинний, коли розривались на шматки й определялись всі старі соціалістичні партії Європи, коли під боком в Галичині в тяжких муках народжувалася Компартія, перелякані галицькі соціал-патріоти з УСДП поприятаювались і—ні пари з уст. Лише в травні 1922 року напором робітників знизу були розворушені сонні лідери партії. В наслідок цього руху з низів були викинуті з ЦК, а потім і з партії старі провідники—Лев Ганкевич, Буняк, Квасниця й инші. Процес чистки партійними низами верхів закінчився з'їздом в березні 1923 року, на котрому

УСДП одверто стала на шлях класової революційної боротьби. Зараз на фоні розкладу галицьких дрібнобуржуазних партій УСДП є єдиною, справді, масовою легальною партією в Галичині з щоденником «Вперед», селянським тижневиком «Земля і Воля» й місячним журналом «Нова Культура» у Львові, «Селянська Доля» в Луцьку й «Наше Життя» в Холмі. УСДП нараховує десятки тисяч членів партії, легально організованих в містах і робітничих районах в «Робітничі ради», а по селах в «Сільські ради». В даний момент села в більшості повітів покриті «Сельрадами». Крім цих двох організаційних форм по всіх майже повітових містах, а подекуди і в містечках, існують організовані УСДП культурно-просвітні товариства «Воля». Партійно-організаційне об'єднання (в листопаді 1923 р.) з соціалістичними гуртками Волині, Холмщини, Полісся й Підляшя політично значно зміцнило УСДП й дало їй можливість організувати свою фракцію в Українському Соймовому Клубі, яка фактично керує політикою клубу.

Основним лозунгом партії є диктатура пролетаріату й Радянська Галичина в союзі з радянськими республіками.

Зараз УСДП трудно закинути якийсь більш-менш серйозний ухил від революційно-класової пролетарської політики в умовах легального існування в буржуазній країні. Вона перебуває під твердою контролею дійсно революційних пролетарських елементів партії, які в свій час провели чистку партії й штовхають її на шлях класово-революційної політики. Але легальне існування УСДП й безперечне обростання різними міщанськими, активиськими й «сменовеховськими» елементами ставить її під загрозу або розколу, або—що далеко гірше—повільного переродження в опортуністичну міщанську партію, коли вона своєчасно й систематично не буде чистити своїх лав. Комінтерном УСДП не признана й з певністю можна сказати, що як така, й не буде признана, бо поруч неї існує дійсна компартія Галичини.

Компартія Західньої України. Комуністична партія Сх. Галичини на II з'їзді комуністичної партії Польщі (вересень 1923 року) прийняла назву—Комуністична партія західньої України й охоплює, таким чином, під своїм впливом всю українську територію під Польщею. КПЗУ—організація підпольна й це позбавляє нас з цілком зрозумілих причин говорити про неї більш конкретно.

Почавши з гуртків на Радянській Україні, КПЗУ протягом кількох років вела уперту, просто героїчну боротьбу за оформлення в партію, вириваючи під жорстокими ударами польської жандармерії робоче-селянські маси з-під впливу дрібнобуржуазних шовіністичних партій. Партія нараховує тепер кілька тисяч міцно зорганізованих та ідейно спаяних комуністів і провадить в надзвичайно складній ситуації величезну політичну роботу, фактично керуючи всім революційним рухом краю. КПЗУ партія молода, без старих традицій, але протягом останніх років пройшла жорстокий шлях підпільної боротьби й стає дозрілою комуністичною партією з солідним революційним досвідом. З великим боєм нинішня КПЗУ на початку свого оформлення поривала ідейне пуповиння з батьківським опортуністичним, міщансько-націоналістичним нутром, довго вона стояла в цьому відношенні під підозрінням Комінтерна; але цей період уже позаду—Компартія Сх. Галичини вийшла з нього з честю. Згідно статуту Комінтерну КПЗУ, об'єднуючи в своїх лавах пролетаріат всіх національностей, що

заселяють її територію, стоїть в політичному й організаційному зв'язку з Компартією Польщі.

Компартія робітнича польська. Ми торкнемось тут лише політики компартії Польщі в національному питанні. Кілька слів з історії. Як відомо формулятором програму польської соціал-демократії—нині компартії—була Роза Люксембург. Польська с.-д., як ні одна майже робітнича партія поневолених націй, додержувалась принципово-витриманої, класово-революційної позиції в національному питанню. Однак, між Леніним і Розою Люксембург точилась надзвичайно гостра полеміка по національному питанню, а власне з приводу § 9 програму РСДРП про «право націй на самовизначення», в розумінню права на відділення. Роза Люксембург виступила з надзвичайно гострою критикою цієї формули, називаючи її антимарксівською, антипролетарською формулою—і виставляючи, як можливий максимум в цьому питанні—автономію. Ленін в своїх блискучих статтях в оборону програми РСДРП між иншим писав: «Для польських с.-д. «право самоозначення», розуміється, не має такої ваги, як для росіян. Цілком зрозуміло, що боротьба з націоналістично-засліпеною дрібнобуржуазією Польщі примушувала с.-д. поляків з особливим (іноді, може трохи надмірним) усердям «перегинати палку». Ні один російський марксист ніколи й не думав обвинувачувати польських с.-д. за те, що вони проти відділення Польщі. Помилку роблять ці с.-д. лише тоді, коли пробують—подібно Розі Люксембург—заперечувати необхідність визнання права на самовизначення в програмі російських марксистів».

Ця позиція Рози Люксембург, що стала традиційною для польської соціал-демократії, а далі й компартії, давала правильну тактичну лінію для Польщі, коли вона була гнобленою нацією. Але, починаючи з 1918, власне з 1919 року, ходом подій Польща стала державою з пригнобленими непольськими національностями. Становище раптом змінилося на протилежне: Польща в відношенню до Галичини, Білоруси й инших, опинилася в стані довійськової Росії. Однак, з позиції Рози Люксембург в націпитанню на позицію Леніна польська компартія переходила дуже повільно. Хоч вона й не з меншим завзяттям поборювала буйний націоналізм польської буржуазії, але в відношенню до Галичини, Білоруси й инш. традиція брала своє: польська компартія йшла туго на ясні, конкретні гасла, що до самовизначення цих країв. Лише на останньому II з'їзді компартія Польщі яскраво стала на позицію Леніна в трактуванні формули «права націй на самовизначення», роблячи звідси цілком правильні й конкретні висновки в своїй сучасній політиці й пропаганді.

Сходять один по одному з кону політичного життя обанкрочені старі галицькі політики-«доктори». Ах, доктори, доктори! Як липне до вас крилата фраза Гейне: »Sechs und sechzig Professoren,—Vaterland, du bist verloren«. На політичну арену виступає пролетарський колектив. Єдиний, що виведе край із тяжкого стану.

Розвал дрібнобуржуазних націоналістичних партій і зміцнення революційного пролетарського руху в обстановці екстремиської політики польського уряду—так в коротких рисах виглядає сучасна політична ситуація в Галичині:

МИКОЛА ЛЮБЧЕНКО

Далі шляхами розкладу.

(УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В 1923 Р.)

1.

Хоча 1923 рік не був надто вдалим для радянської закордонної політики, але він стало й непорушно поставив одне питання в цілком розв'язаному вигляді: більшовиків доведеться визнати й більшовиків буде визнано. Правда, на реальний ґрунт цю справу було поставлено лише наприкінці року, коли падіння консервативного кабінету в Англії та її недвозначне бажання визнати *de jure* ССРР примусили й Італію з Францією переглянути своє відношення до Радянських Республік, проте саме поставлення справи—раніш такої неможливої й неймовірної—відбилося на стані еміграції. Болюче відчула його й еміграція українська.

Перемішано карти—з більшовиками радяться, перед більшовиками запобігають, а з нами, мовляв, з сіллю землі, світлом світу—вже не те, що не радяться, а попросту балакати не хочуть. От що мусив думати кожний емігрант, чуючи про тріумфовий похід радянської дипломатії по Європі й на власний шкурі, на зменшенні субсидій і зміні відношення почувачи цей тріумф. Коли еміграція російська, по-перше,—суто-буржуазна, а по-друге,—просякнена єдино-неділимчеською ідеєю, могла сподіватися, що буржуазні уряди, мислячи про відбудову Європи й колишньої Росії, пригадають про неї, то таких надій в еміграції української не залишилося ані крихотки: самостійність вийшла з моди, інтервенція ж... ну, європейські політикани навіть забули, що воно значить таке слово; а з соціального боку український емігрант, по більшості—декласований інтелігент, вже зовсім не надається нікому з тих, хто заходився біля величавих планів відбудови, хто прагне нагріти руки біля вогню.

Але бідна, розпорошена, гола й дезорієнтована українська еміграція вижила ще один рік, хоч і значно розгубила свої сили. Жевріє вона й досі. Кому ж потрібне її існування? Хто й для чого вливає живі соки в розкладений труп?

Часи громадянської війни виробили один певний закон: еміграція завжди йде на послуги до імперіялізму тієї країни, що дала їй притулок. Українська еміграція в Польщі, наприклад, протягом чотирьох років служила змаганням польського імперіялізму проти Радянської України; подібну роль відіграє й російська еміграція у Франції, завжди допомагаючи їй в боротьбі з ССРР. Той же самий закон існує й відносно еміграції в решті

країн. Безсумнівність цього закону ніхто не наважиться поборювати. Тому зовсім не варто лаяти еміграцію за її безперестанну допомогу тій чи іншій, ворожій Союзові, країні реалізувати свої хижацькі плани проти Радянських Республік; це не такий вже великий злочин для тих, хто кинув свою батьківщину в найтяжчий для неї час. Адже самі емігранти втікли для того, аби боротися проти влади Рад; чи не все одне, якими шляхами йде ця боротьба? Одна зрада завжди тягне за собою другу.

Зовсім инакше виглядає роля еміграції, як внутрішнього чиннику в тій чи іншій країні. Тут уже немає місця словам виправдування. Можна зрозуміти зраду старшини «армій УНР», який з метою продовження збройної боротьби з більшовиками вступає на службу до польської дефензиви чи румунської сигуранци і перетворюється в звичайного шпигуна. Це — зрада, ганебний вчинок, та таку психологію можна зрозуміти. Але що сказати про тих петлюрівців, які на Волині й Холмщині вступають до польської жандармерії, катуючи своїх таки братів-робітників і селян, яких доля віддала польській окупації? Що сказати про тих інтернованих, які задавлювали в Кляйпеді повстання литовців проти польських окупантів і грабували литовські села? В Литві петлюрівцями було знищено кілька сіл і розстріляно кільканадцять салдатів; це творилося за платню в 30 тисяч марок на день. Хто наважиться збагнути оцю психологію убивці-наймита?

Але навіть і це ще не найгірше. Українська еміграція зробила польському імперіялізмові значно більші послуги й цінніші, ніж гвалтування литовських жінок чи виступ проти домбровських страйкарів (і таке було в кар'єрі петлюрівців). І признатися, за ці найголовніші послуги навіть дешево плачено.

Майже 40% всього населення Польщі складають національні меншості. Ті з них, які мають свою територію, не визнають над собою влади Жечі Посполитої і вважають цю владу за окупаційну. Становища німців і білорусів не торкатимемося, але стан українського населення в межах польської окупації нас близько обходить. Здається, мусить він торкатися й тих, хто узяв собі патента на «визволення української нації». Загально-відомий факт, що українці на Волині, Холмщині і в Галичині переживають часи страшної полонізації. Українське населення позбавлено своєї школи; в Галичині на 7 мільйонів українців є 3 вищі школи, але всі польські. Середніх державних шкіл в Галичині є 61, з них тільки 5 українських. На Волині й Поліссі є 17 середніх державних шкіл, та з них — жодної української. Нижчі школи в Галичині ще не всі полонізовано, але українських все ж таки в 1922/23 р. залишилося не більш 20%. Тепер, очевидно, цей відсоток значно знизився в зв'язку з шаленим закриттям шкіл, яке мало місце протягом минулого року, як і арештування вчителів. Читачам щоденної преси занадто добре відомі жахливі факти переслідування польською окупаційною владою української культури, щоби треба було повторюватись.

Що ж на це наша українська еміграція, оті завзяті оборонці України від «московської окупації»? Чому ніколи ще жодна емігранська газета в Польщі, жоден офіційний орган еміграції не висловився з приводу окупаційної політики своїх хазяїв? Невже те, що робиться на Україні, ближче до еміграції, не вважаючи на цілковиту неможливість комунікації,

а зойк з «кресів», про який пише навіть і опозиційна польська преса, так-таки й не доходить до вух оборонців прав української культури? Відбувся в-осени «емігранський з'їзд», і про нього петлюрівська таборова преса писала, що він є «важливим історичним моментом наших визвольних змагань, який буде занесено до літопису биття нашого народу». Цей страшенно історичний орган жодним словом не згадав про полонізацію українського населення в Польщі ані про хижацтва польських жандарів, що катують селян на Волині. Після сильно-історичного з'їзду залишився не менш історичний «Комітет», до якого увійшли майже самі петлюрині міністри; тому-то, очевидно, і цей орган ніколи ще не згадав про кресові жахи.

Отож польський імперіялізм придбав собі певних рабів; собаку добре годовано, щоби не гарчав. І не гарчить. Ця послуга української еміграції, якій забито рота панською субсидією, є значно більшою, ніж її щоденна готовність до виступу проти більшовиків: про інтервенції годі мріяти, а от мовчання про те, що робиться на Волині, кожного дня приносить овочі, — панам, звичайно.

Цілком таке саме явище в Чехо-Словащині, де уряд витрачає шалені гроші на утримання української еміграції. Про це свідчать факти. В листопаді чи грудні 1923 р. студенти-чехи улаштували в Празі мітинг-протест проти підтримки урядом еміграції. Тоді було заявлено з трибуни, що сама українська цивільна еміграція коштує чеському народові 1.500.000 корон (більш 100.000 зол. карб.) на місяць, та стільки ж військові інтерновані по таборах і на роботах. Завдяки цьому українські емігранти мають просвітні установи й вищі школи, а тим часом на Підкарпатській Україні робиться повнісінька деукраїнізація: школи українські частиною чехизовано, частиною русифіковано. І як і в Польщі, еміграція про це ані чичирк. В «Новій Україні», що також видається на чеські гроші, жодного рядку про це не було. З солідарности, «Н. Україна» довго нічого не писала про полонізацію в Західній Україні (рука руку мие), і тільки виступи поворотівської «Нової Громади» примусили орган Шаповала й собі щось забелькотати про «культурно-національну недолю галичан». Але про культурну й національну недолю підкарпатців Шаповал ніколи не напише, за те й витрачається на нього такі шалені гроші. Чехизатори знають, що роблять.

І коли українська еміграція вижила ще один рік, то це зовсім не свідчить про її життєздатність чи про справедливість її справи; еміграція жевріє виключно завдяки бажанню тих, кому вона ще може бути в послузі своєю зрадницькою ролею. Тому в надзвичайно важких умовах, розгубивши свої найактивніші сили, до краю розсклавшись, українська еміграція все ж таки увиходить у 6-й рік свого існування, простуючи по шляхах розкладу.

2.

Протягом минулого року відбулися, проте, в житті еміграції зміни, які до певної міри надали їй нового обличчя. Од великої кількості різних дрібних партій, груп, орієнтацій то-що, еміграція переходить до обмеженого числа таборів, що вілляли в себе безліч попередніх партій, не рахуючи тих, що встигли вмерти природною смертю.

Колись українська еміграція засновувала партії. Кожна купка людей, зв'язаних обставинами й сполучена зненавистю до радянського ладу, засівши після довгих мандрювань в певному затишку, вважала за свій обов'язок закласти ще одну українську «партію». В партії був *raison d'être* еміграції, виправдування перед Європою її існування, а поруч з тим і політична вудка, на яку ловилися субсидії й мрії про інтервенцію. Бували з тією партієманією чималі конфузи. Наприклад, під час відомого «конгресу парламентаріїв» 1922 року у Відні (напередодні Генуї) «партія самостійників-соціалістів» одержала на конгрес 8 місць, але ніяк не могла розшукати більш б хоч би одного члена, не те, що членів партії. Довелося, щоби не плямувати своєї марки, віддати одне місце якомусь росіянинові, трохи не монархистові, бо яка б інша партія російська погодилася б репрезентувати українське хуліганство на «Конгресі». Другий голос було передано якомусь Пр—ву, співробітникові кредитової канцелярії дирекції. Цей самий Пр—ов зовсім недавно звернувся до Наркомату закордонних справ з проханням про в'їзд, причому прохання написав... англійською мовою, зазначаючи, що не володіє українською. От тобі й самостійність.

Новий вітер у Європі, змітаючи мрії про інтервенцію, розвіяв разом з тим і українські партії, бо припинилися субсидії, повтікали проводарі. Напр., Омелянович-Павленко (кол. командарм) і ген. Зелінський (кол. військовий представник у Варшаві) відкрили в Гданську крамничку, решта «вождів» кинулася в більш-менш безпечні спекуляції. Гра в партії зробилася немодною, невигащною, і партії почали зникати.

Не треба плутати понять. Ще з середини 1921 року українська еміграція почала висувати гасло «консолідації» всіх партій, що перебувають в еміграції. Почав такі розмови Винниченко, підхопив Шаповал, продовжував «конгрес парламентаріїв», а потім знову Винниченко вже з Шаповалом вкупі. Не було таких зборів еміграції, де б не з'являлося гасло консолідації. Та те, що скоїлося на протязі 1923 р., в жодному разі не можна вважати за консолідацію. Консолідація то—об'єднання партій, наближення партійних програм шляхом усунення гострих і цілком неможливих для інших угруповань моментів, словом—єдиний фронт. 1923-й рік не об'єднав українських партій, не утворив єдиного фронту, а навпаки,—знищивши дрібні партії, примусив їхні рештки і недобитки розпорошитися по великих таборах і тим загострив взаємини по-між таборів. Крім того, партія, як політичний чинник, вже загубила всяку роль в житті еміграції з причин, які зазначено вище і які виходили зі зміни атмосфери в Європі.

Еміграція закладає «комітети». Комітет—справа значно зручніша, ніж партія: жодної тобі політичної відповідальности, а гроші хазяїн дає і гроші чималі, бо, як бачимо, «комітети» відограють свою роль в де-українізаторській політиці Польщі й Чехо-Словаччини. І зрозуміло, що всі колишні «партійці» тепер попереверталися в «комітетчиків». Один з таких «комітетів» пише до «Н. України» (№ 11 за 1923 р.): «За півроку існування Українського Комітету в герцогстві Люксембурзькому емігранська колонія побільшилася з 1 чоловіка до 20». Був, виходить, такий час, коли і «Колонія» і її «Комітет» склалися разом з однієї тільки людини...

Першим, хто зрозумів своєчасність перенесення боротьби з політичного терену на громадський, був Микита Шаповал, який ще 1921 року заснував «Громком» у Празі. І треба визнати, що його організація є найбільш міцною зі всіх емігранських комбінацій. Правда, тримається вона особистими зв'язками самого Шаповала з чеським міністерством закордонних справ, куди цей політик заходить не з «емігранських» дверей, а через головний під'їзд, як і всі дипломати. Та завдяки цим зв'язкам, очевидно, Шаповал спромігся здобути величезні кошти на організацію й підтримку свого «Громкому». Таких коштів не має еміграція в жодній країні.

Приклад Шаповала згодом наслідують і інші колонії, так що зараз, не рахуючи дрібних дитячих «комітетів», як от у герцогстві Люксембург, еміграція має вже громадські комітети в обох країнах, де, головним чином, скупчуються українські емігранти—в Польщі й Румунії.

Відмовлення української еміграції від політичної праці і перехід на становище громадської організації і свідчить більш за все про її розклад. Адже еміграція—це є по суті політична акція певного класу чи частини класу, один з шляхів боротьби, один з етапів її. І цілком природнім був такий рясний зріст українських партій як раз за-кордоном, а не в часи перебування на батьківщині; цілком зрозуміло і навіть потрібно було безперестанне творення політичних планів, підбурювання Європи до інтервенції, організація бандитизму, служба по дефензивах і сигуранцях.

Це свідчило про доцільність еміграції, як методу боротьби, виправдувало, як ми вже сказали, її існування. Але перехід до доби громадських комітетів, тоб-то—відмова від політики й турбування лише про матеріальний стан і культурну роботу—підписують смертний присуд еміграції. Адже ні Шаповал, ні Мацієвич, ні отой люксембурзький емігрант, він же й «комітет», не будуть переконувати когось, що збільшенням емігранської пенсії зі 100 на 200 корон на людину, або підвищенням рівня освіти емігрантів з нижчої до середньої вони примусять Радянську владу відмовитися від боротьби, примусять українських робітників і селян відібрати владу од комуністів та передати її до рук Шаповала з Мацієвичем.

Громадська робота може бути чинником боротьби лише в межах тої країни, того суспільства, де вона відбувається. Перенесення цієї роботи на тисячі верстов од суспільства, для користи якого її почато, може бути доброю гарантією її безглуздя. Колишня політична еміграція з Росії й України часів царату, коли й займалася тими хатніми справами, які власне й складають компетенцію сучасних «комітетів» української еміграції, то лише розглядаючи ці справи, як засіб до підтримки своєї політичної акції. Українська ж еміграція всякі контр-революційні справи залишила, і тому її так би мовити «угромадження» є лише зайвим доказом того, як далеко вона зайшла в своєму простуванні по шляхах розкладу.

3.

Таким чином перегруповання в лавах української еміграції, які протягом 1923 р. майже зовсім змінили її обличчя, відбувалися в двох напрямках: шляхом угромадження емігранського руху й шляхом розпорошення і цілковитого зникнення дрібних політичних чинників еміграції.

В добу свого розквіту українська еміграція нараховувала три десятки партійних угруповань¹⁾. Як зазначено, кожна група, що виходила в еміграцію, виносила свою «ідеологію», свій програм, свої звязки, які до певної міри уможливлювали її самостійне існування закордоном, таким чином даючи змогу самостійно факторувати при черговому розпродажу України. Сама легкість розпродажів і розплоджувала українські «партії». Скоропадський продавався Берлінові, Петлюра—Варшаві, а яка-будь «Українська Народня Партія» встигала одержувати субсидії від... баварської народньої партії. На Вкраїні про «Народню Партію» ніхто ніколи не чув, та й в еміграції вона складалася, напевне, з 5-6 членів, але її самостійне існування й спритність лідерів давали змогу видирати подачки. Через субсидії й гарячкове хапання Європи за «рятувателів Росії» й розвелась сила силенна емігранських партій. Кожний «вождь», що мав входження в прийомну одного з Європейських міністерств, утворював свою власну партію.

Але ці золоті часи еміграції швидко минули, і на середину 1923 р. ми маємо зовсім відмінну картину. Європейський імперіялізм відмовився од стихійної підтримки принагідних організацій і принагідних планів; навіть більше—почалися серйозні розмови в Англії й Франції про визнання Радянського Союзу. Далі, еміграція цілком розгубила всякі звязки з українською територією через ліквідацію на ній політичного бандитизму. Все це привело до того, що дрібні політичні угруповання й орієнтації ростанули в загальному емігранському морі, недавні творці політичних партій перетворились в тихеньких рантьє, що мирно доживають свій вік у відповідній дружній державі, завдяки засобам, які чесно зароблено під час наскоків, грабунків скарбу власної УНР або шляхом субсидій. Втрималися тільки ті емігранські групи, що мали за собою більш-менш чітку ідеологію і більш-менш солідних покровителів. А вся емігранська дрібнота, що не мала змоги зайнятися чесною працею, не ризикує повертатися на батьківщину або не має бандитської ренти,—мусила була улягтися в великі групи. Таким чином, середина минулого року знаходить українську еміграцію в таких таборах:

1. Крайній правий табір—українські монархисти. Об'єднані в, так зване, «Українське Національне Козаче Товариство» з центром в Мюнхені, де взагалі зосереджується всесвітній монархичний рух.

2. Крайній лівий табір—псевдо-соціялісти, група шаповалівського «громадського комітету». Центр у Празі.

3. Власне-петлюрівщина—громадянська еміграція в Польщі й Румунії. Швидче других таборів простує по шляхах розкладу, і в останніх днях грудня 1923 р. втеча її ідейного проводиря й організатора Симона Петлюри нищить вселякий рух.

4. Українські фашисти, яких наддніпрянське крило складала військова еміграція в Польщі, Румунії й Галичині, або тютюниковщина. Це крило зліквідовано переходом Тютюника до прибічників Радянської влади.

¹⁾ Перелік цих угруповань і коротку історію народження головних з них подано мною на сторінках «Червоного Шляху» в статті «Чотири роки української еміграції» (№ 2, травень 1923 р., стор. 111—129).

Окремо від перерахованих контр-революційних таборів треба поставити «поворотівський» рух (популярно званий «українським зміновіхством») та соціалістичний рух на землях Західної України, проводирем якого є УСДП.

«Українське Національне Козаче Товариство» виросло на ґрунті розкладу угруповань Скоропадського, Вишиваного й решти монархічної дрібноти. Один з ідейних фундаторів товариства Омелянович-Павленко, так говорив на нараді в Гданську, яка відбулася перед заснуванням УНКТ:

— Я переїхав майже всю Європу і побачив, що увесь світ тепер поділяється на два табори: монархічний і більшовицький. Решта політичних груп мусять тертися поміж обома таборами і зрештою або будуть знищені до-щенту або увійдуть в один з таборів. Нам є рація приставати не до цих посередніх груп, а лишень безпосередньо до якогось з таборів¹⁾.

І, заклавши УНКТ, члени його пристали, звичайно, до монархістів. Розбираючись в програмі Товариства, ми могли б назвати його фашиською організацією, тим більш, що заснування його хронологічно співпадає з найбільшим тріумфом фашизму—жовтневою перемогою Мусоліні. Та УНКТ не має неодмінних прикмет фашиського руху—замкнення нації в собі самій, визволення народу силами лише самого його. І соціально УНКТ, як виключно генеральська організація, не скидається на фашизм; нарешті, вона не має за собою жодних мас, навіть тих сліпих наслідувачів, яких щастить спровокувати фашизмові.

Ми мало знаємо про Товариство та зрештою—й мало цікавимось ним, як втіленням руху, цілком чужого Україні, незрозумілого її трудящим масам і нічим неспорідненого з жодною з її соціальних верств, навіть з селянином-куркулем. УНКТ—витвір групи російської аристократії, яка своєчасно українізувалася, в самостійності бачучи порятунок для своїх латифундій. Оскільки на тих латифундіях нині міцно засів український селянин, навіть і той самий куркуль, до якого, як сояшники до сонця, раз-у-раз звертаються всі надії монархістів, абсолютно нема рації гадати, щоби колись реставраторські прагнення УНКТ знайшли собі відгук в українських масах. Це бік соціальний, національно ж мюнхенські козаки так само близькі українському народові, як і їхні родоначальники—Скоропадський з Вишиваним. Ці всі Полтавці-Остярниці, Кочубеї, Бантиш-Каменські, Ханенки, Сагайдашні—тільки «славних прадідів великих правнуки погані». В історії національного відродження України вони з'явилися тільки після революції, спекулюючи своїми бучними йменнями; спричинилися вони, звичайно, не до розвитку національної свідомості, а до занепаду її чим і пояснюється та запекла боротьба, яку провадила з ними решта українських політичних угруповань.

Фермент, на який спірається УНКТ, поділяється на два шари: генералів і цивільних дідачів. Лави перших поповнюються петлюрівськими втікачами, яких обережність польської дипломатії перевела в стан безробітних. Розклад петлюрівщини перекинув таких її китів, як Удовиченка, Капустянського, Дядюшу, Куца та інших генералів, що не витримали

¹⁾ Переказую за одним з учасників наради ген. Я., який тепер повернувся на Україну.

знувань «штафірки»—Петлюри та згідно зі своїм соціальним станом не могли втікти від його до якого іншого табору, крім монархичного. З другого боку, розклад шаповалівщини виявив велику кількість «хліборобів», які примазалися до «Громкому» лише з метою підготуватися за рахунок Масарика. Ці хлібороби, в руках яких знаходиться зараз Подєбрядська сільсько-господарська академія, сподіваються перехопити в Шаповала провід еміграцією та—що найголовніше для їх—право розподілу чеської субсидії, зо всією безконтрольністю й безвідповідальністю. Таким чином, УНКТ відіграє роль розкладового чинника, як в петлюрівщині, так і в шаповалівщині.

А про саму шаповалівщину, як окремий табір еміграції, годі писати. На сторінках нашого журналу сучасний стан українського псевдосоціалістичного табору досить освітлюється, оскільки багатий матеріал для того дає орган соціал-розкладовців «Нова Україна». Варт присвятити більшу увагу тим групам еміграції, що перебувають у безпосередній близькості до України і до недавнього часу були певною загрозою для мирової праці українських трудящих верств.

Тим більше, що в стані цих груп зайшли найбільші й найгрізніші зміни. Адже петлюрівщина, найбільша складова частина еміграції в Польщі й Румунії, петлюрівщина, іменем якої довгий час кликали всякий прояв української контр-революції, припинила нарешті своє існування. Українська еміграція сама собі видерла найкусючого отруйного зуба.

4.

В історії української контр-революції петлюрівщина була добою злощасної пам'яті полонофільства, одною з найганебніших сторінок історії мандрувань українського патріотизму. Чергова орієнтація українських націоналістів заподіяла найбільш болючих ран не лише еміграції, але й усьому українському народові.

Колись тихесенький бухгалтер, а потім—волею долі та дурістю компатріотів—корсиканець з Полтавщини, недороблений Наполеон, без трьох хвилин Мусоліні, Петлюра перейшов чимало орієнтацій. Недурно ж фейлетоністи прозвали його «інтернаціоналістом»: усім своїм життям Петлюра доводив мудру тезу, що визволяти Україну можуть всі народи, яким тільки забагнеться: німці, французи, поляки, румуни... А українці? Е, ні, Петлюра не шовініст! Українським робітникам і селянам зась! Вони не мають права визволяти свою батьківщину. Отож, будши на початку 1919 р. запеклим ворогом поляків і, при надсилці війська на польський фронт, декламувавши шевченківське «Кари ляхам, кари», Петлюра швидко знайшов для себе найсправжнісіньку полонофільську орієнтацію. Вже в травні того самого року він на якійсь там станції цілується з Пілсудським та підносить йому букет бузку, а договором 2 грудня 19 р. і 21 квітня 1920 р. віддає Галичину полякам.

Як бачимо, особливих передпошилок для українського полонофільства не було. Петлюра попросту ділав, як реальний політик, чи краще—як реальний політикан. Це реальне політиканство й кинуло десятки тисяч українців за польський дріт, на годівлю дохлою кониною та під нагаї

польської варти, а самій Україні принесло бандитизм, селянську кров та обгорілі мури цукроварень і радгоспів. Подільським селянам, галицьким хлопам і бідолашним тарновським урядовцям добре в знаки було оте реальне політиканство Петлюри.

Колючий дріт польських таборів протверезив українські голови, і з перших днів таборянства почався страшенний потяг до батьківщини. Оті уперті хохли зовсім не бажали здихати під панським чоботом, масами тікали з таборів на Україну. Щоби заспокоїти де в чому небезпечний для існування петлюрівської держави рух, Петлюра радо погоджується на пропозицію польського уряду й організовує невдалий наскок Тютюника в-осени 1921 р.

Невдача цього наступу зрушила з місця опозицію, яка жевріла серед петлюрівщини з самого початку полонофільської орієнтації. Полонофільство відбивалося в першу чергу на війську. Ішли вояки на бій, здобували міста і села, а добро з тих сел вивозили поляки; беруть вояки Київ, а Пілсудський робить урочистий вступ в українську столицю на білому коні.

Коли ж кінчається роля найновітнього мавра,—здираються з його штани й чоботи, реквізується здобуте від «вдячного населення», а самого мавра кидають за дріт, на конину, вошей и сухоти. Це—що-до меншої братії. А братія старша, оті всі отамани й полковники, які мали засоби й звязки видертись с-поміж дроту та не бажали йти на службу в дефензиву, також мали всі приводи до опозиційних настроїв, бо дарунки вдячного населення кінчалися, а на нові годі було рахувати через цілковиту нездібність Петлюриної дипломатії—так вони гадали— до поліпшення міжнароднього становища УНР.

Виною всього в очах як «верхів», так і «низів» обідраної й сплюндрованої військової еміграції, було полонофільство Петлюри. Твереза меншість почала вважати поляків за таких самих ворогів України, як москалів. І хоча опозиція розбіглася двома окремими шляхами—генерали до монархистичного Мюнхену, а вояки—до фашиського Львова, та в початку обох її шляхів лежала та сама зненависть до поляків, як національних гнобителів.

Про перший шлях петлюрівської опозиції було вже сказано в розділі про монархизм. Друга течія, складаючись з козаків і нижчої сторшини, не маючи нічого спільного ні з монархистами, ані з соціалістами, йшла до старого бойового товариша, який вийшов з унерівської авантури з чистими руками, бо як би ні розцінювати діяльність Тютюника, який і зробивсь посередником між опозицією й галицьким фашизмом, він ніколи не займав у Петлюри міністерських місць, хоча весь pokій петлюрівщини тримався бойовою працею його саме з товаришами, а не кого іншого.

Гасла про «визволення нації», про «окупантів» ці люди добре засвоїли, бо вони робили контр-революцію не теоретично, а практично. І вони почали продумувати ці гасла до кінця, ставити обидві крапки над і: коли «геть з окупацією», то зі всякою, а не лише з кацапською; коли «все для народу й через нарід», то при чому тут Польща з кордонами 1772 р.? Тютюниківці стояли за визволення народу силами виключно народу. Не ззовні мусить прийти звільнення, а тільки зсередини. Поляки й румуни такі самі вороги України, говорили вони, як і москалі. Розчарування в чужій допомозі та прагнення до визволення України власними силами

штовхнули Тютюника на авантуру з ВВР, яка закінчилась цітованою вище заявою про покуту у всіх гріхах проти українського народу і відданням себе в розпорядження українських робітників і селян.

Таким чином, ідейне розходження Тютюника з Петлюрою полягало в різниці поглядів на чужоземну допомогу. Петлюра жодного кроку не зробив без указки чужоземної контр-розвідки: спочатку німці, потім французи, зрештою поляки й румуни. Коли тепер Петлюра посварився з поляками та втік з Польщі, то лише для того, щоби перейти на службу до мадярів. А Тютюник не бажав служити черговому хазяїнові, вважаючи за свого постійного хазяїна український нарід. Працюючи на початку на руку чужоземним контр-розвідкам, Тютюник врешті кинув накладати з ними та почав ділати на власний ризик.

Крім цієї ідеології, були, безумовно, й причини практичного, попросту—кар'єрного характеру. Ні Тютюник, ані його бойові товариші не могли далі терпіти, щоби на їхніх бойових послугах, на їхній крові така нікчемна людина, як Петлюра, будував свою кар'єру. Зрештою, і політично, і організаційно Тютюник був для еміграції більшою цінністю, ніж Петлюра зо всіма своїми міністрами. Безконтрольність в розподілі субсидій, самодержавність Петлюри,—все це відштовхнуло більшість його військових помішників, і вони перейшли до табору Тютюника. Політична аморфність цього елемента робила з них простих виконавців напочатку прагнень Петлюри, а потім—Тютюника, в якому вони все ж таки бачили й цінили старого бойового товариша й досвідченого стратега. Вібравши в себе ідеологію Тютюника—ідеологію тверезого націоналіста, вони разом з ним вирішили припинити усяку боротьбу проти Радянської влади, переконавшись у недоцільності цієї боротьбу в той мент, коли на Вкраїні здійснено більшість їхніх прагнень.

Ось чому зі всієї маси українських патріотів першими прозріли тютюниківці—боєздатна частина еміграції в Польщі й Румунії. З їхніх лав вся еміграція вперше почула одверте визнання, що, бувши поборниками української національної ідеї проти соціальної революції, вони тим самим активно виступали проти самої української нації.

З щоденної преси відомо, як саме відбувся перехід Тютюника з його групою на бік Радянської влади. Союз петлюрівської опозиції з галицьким фашизмом був штучний, бо спільних завдань обидва табори не мали, може навіть навпаки—ділали в різних напрямках. Фашисти—рештки усусусів, вихованці Петрушевича, що давно вже принципово погодилися з радянською орієнтацією, прагнуть визволення Галичини, чи Західньої України; тютюниківці стреміли до врятування в першу чергу Великої України. І тому, в принципі поділяючи доктрину визволення нації силами самої нації, обидва табори не могли організаційно зілятись.

Перебування на еміграції було доброю школою для тютюниківців. Виїхавши в липні 1923 р. на Україну з метою повстання проти Радянської влади за допомогою ВВР («Вищої Військової Ради»), Юрко Тютюник передсвідчився, що власне нема кому повставати та нема проти кого. Він переконався, що селянство задоволено політикою Радвлади, і що ця політика в галузі національній значно й вигідно різниться від того, що йому довелося спостерігати на еміграції—в Польщі та Румунії. І, як

реальний політик і націоналіст, Тютюник оголосив свій перехід до лав прибічників і захисників Радвлади. Разом з ним легалізувалася значна й активніша частина його прихильників. Всі ці люди, герої колишніх кривавих наскоків, тепер працюють на користь Радянської України.

Сам Юрко Тютюник, що був одною з найяскравіших фігур військової частини петлюрівщини, написав мемуари, присвячені своєму перебуванню в таборі українських полонофілів. Ці мемуари можна вважати найбільш цікавим людським документом останнього часу і на них варт зупинитись при малюванні складних етапів української контр-революції¹⁾.

«З поляками проти України»—так назвав Юрко Тютюник свої мемуари. У цій назві—вся трагедія українського патріотизму, який іменем «визволення» української нації намагався віддати її в ярмо все новим і новим хазяям—черговим хазяям. Українські націоналісти, що пішли в еміграцію з гаслом «Геть з окупацією!», цілком свідомо штовхнули й самих себе, і маси, що довірливо линули до них, на підтримку самої безпардонної, самої хижацької окупації, бо як би ні кричали вони про окупаційний характер Радянської влади на Україні, проте в жоден з періодів свого існування, навіть у найтяжчі часи руїни й голоду, ця влада, неважаючи на шалену антирадянську агітацію, не мала й десятої частини тих запеклих ворогів, що зброєю, вилами й просто киями зустрічали кожну дійсно окупаційну силу—поляків, німців, австрійців. Український нарід сам, без усякої агітації розбирався в нехитрому питанні, хто ж дійсно його друг і хто ворог,—і обідрані, голодні партизани перемогали в нерівній боротьбі європейську техніку Людендорфів і Пілсудських.

І вся історія української контр-революції, т. т. історія жалюгідних спроб українських патріотів спинити невблаганий хід соціальної революції, перетворилась в цілковите зрадництво, в торг на всі боки тими ж ідеалами, іменем котрих патріоти лляли ріки крові—не своєї, звичайно. Торгували людською кров'ю, кров'ю українського народу, іменем якого виголошувались універсали й меморандуми. Торгували на всіх європейських біржах.

Скоїлося це тому, що патріоти—свідомо чи несвідомо, річ друга—намагалися одірвати національну революцію від революції соціальної. Юрко Тютюник так говорить про цей процес у своїй заяві до ВУЦВК з 22 жовтня:

...«Шляхом гіркого й важкого досвіду довелося мені переконатися, що соціальна контр-революція є одночасово контр-революцією національною. Помалу і для себе непомітно я, як і вся українська еміграція, перетворювався в руках ворогів України в знаряддя проти неї. І останній мій напад на Україну в-осени 1921 р. показав мені ясно, що я відіграв роль виконавця темних інтриг польських імперіялістів. Ще один крок—і мені довелося б спуститися на дно,—відіграти роль свідомого зрадника своєї нації, боротися проти того, що найдорожчим було і є для мене, і боронити ненависне. Таку роль відіграє еміграція, бажаючи вгодити своїм хлібодавцям»...

Тут не місце говорити про щирість чи нещирість недавнього отамана та про чистоту його подальших прагнень. Коли Тютюник цілком щиро та по-за всяким примусом перейшов на бік Радянської влади, його прийдешнє ствердить це. Але оскільки мова йде про минуле, нема жодної підстави не погоджуватися з убивчою оцінкою, яку дає ролі українського патріотизму

1) Мемуари Тютюника, що досі друкувалися окремими розділами в «Більшовику» й «Коммунисте», виходять тепер повністю в виданні Укр. Держ. Видавництва за редакцією автора цієї статті.

один з найбільш яскравих його представників. А так, українські націоналісти саме й «боролися проти того, що звали найдорожчим, і боронили ненависне». Українські патріоти заплювали свій кумир—українську націю, боролися з її захисниками й самовіддано захищали всіх, хто тільки хотів прикласти й свою руку до мук українського селянина й робітника.

Випадок з Тютюником—одна з нечислимих трагедій українського патріотизму. Зрозуміла річ, говоримо тут не про свідомих негідників та авантюристів типа Петлюри, а про тих, хто захоплений і задурений гаслами авантюристів, бачив перед собою якусь певну ідею і, захищаючи її, йшов на те дно, про яке пише Тютюник. Трагедія цих нещасних була в тому, що виголосивши—широ чи неширо, без користи для себе чи задля спекуляції—якийсь ідеал, вони потім всією своєю роботою намагалися цей ідеал заплювати, розбити, знищити. Те, що для Петлюри було звичайною черговою невдачею, для Тютюника, коли тільки він говорить широко, зробилося трагедією, бо він сам себе примусив боротися проти України, як потім він визнав.

Мемуари його й присвячено цій боротьбі проти України. Вони охоплюють час з 1920 по 22 рік—од спільного з Пілсудським невдалого походу на Київ аж до ліквідації такого ж невдалого осіннього рейду 1921 р., поб-то всю добу активного українського полонофільства, найнещасливішої з орієнтацій українського патріотизму. Головною підставою цієї орієнтації на ляха—не лише національного, але й історично-соціального ворога—було політиканство Петлюри, яке примушувало його кидатись в табір найбільших ворогів України й продавати їм своїх прибічників—українських патріотів.

Тютюник, як живий свідок і учасник політиканства, розповідає про його реальні наслідки. Коли по невдалому поході 1920 р. петлюрівське військо примушене було перейти Збруч, почався самий одвертий грабунок його військового майна. Роззброюючи та інтернуючи вчорашніх спільників, поляки не стидалися захоплювати їхнє особисте майно, трохи не голими пускаючи нещасних «вояків», що своєю кров'ю завойовували добробут Польщі. Інтернованих тримано в неможливих умовах, годовано дохлюю кониною від їхніх же коней; найтяжчий тюремний режим вживався для того, аби виробити з них покірну масу, здатну йти на смерть після першого ж розказу свого пана. В останньому пощастило полякам—українських патріотів було перетворено їхньою мудрою політикою або в інертне бидло, або в бандитів-гуляк. Од польських таборів і веде свій початок український бандитизм—нова стадія розпаду українських патріотів. Юрби отаманів і отаманчиків трималися польською владою в кордонній смузі та в слушний час кидалися на українську територію, на радгоспи та цукроварні. Повертаючись зі здобиччю, отамани повинні були ділитися з хазяями. Вже в той час, коли з благословіння Пілсудського було засновано «Партизансько-Повстанчий Штаб», який керував усею бандитською діяльністю на Україні, поляки продовжували улаштовувати наскоки на українську територію, ще ширше розвинувши їх.

І все це робилося по ратифікації Ризького Трактату, V стаття якого ясно каже про відмовлення з обох боків від підтримки діяльності, скерованої проти другої держави. Щоби остаточно довести свою миролюбність,

поляки улаштовують за допомогою українських патріотів відомий рейд Тютюника (осінь 1921 р.).

З того, що розповідає в своїх мемуарах Тютюник, перед нами розкривається повна картина всього наскоку, з його підготуванням і наслідками. Ми тепер можемо безперечно заявляти, що наскок Тютюника був для польського імперіалізму останнім одчайдушним змаганням, останньою розпачливою ставкою злапаного картограя. Ризький договір підписано й ратифіковано. Радянські посольства приїхали до Варшави. Час починати здійснення мирних зносин. А Радянська влада на Україні й не думає собі падати, як ні стараються отамани й отаманчуки. Потрібний реванш за Київ, за Ригу. І тут кидається останній козир: улаштовано ще влітку Партизансько-Повстанчий Штаб на чолі з Тютюником.

Як розповідає сам Тютюник у своїх мемуарах, польський генеральний штаб дав на організацію цієї інституції гроші, матеріальні засоби, приділив своїх офіцерів та наказав готуватися. Нарешті, виступ було призначено на другу половину жовтня (фактично він почався 25—27 жовтня). В розділі VII своїх мемуарів Тютюник наводить витяги з рапортів окремих начальників загонів; по цих документах можна поновити всі обставини підготовки наскоку. Дозволи на вивіз з таборів живої сили здобувалися не петлюрівцями, а самими польськими військовими урядами; люде перевозилися в спеціальних ешалонах під виглядом робітників для маєтків. В Копичинцях 225 чоловіка було спочатку приміщено на горищі будинку постерунка, а звідти вже партіями по 15—20 чол. розсилалися по околишніх селах. Коли місцеві поміщики довідалися про приїзд більшого числа безздатних українців, вони заявили про це до Варшави, що, мовляв, готується змова проти польськості. Приїхала спеціальна комісія з міністерства внутрішніх справ, довідалася, в чому річ, та й поїхала, не склавши жодного акту.

Коли в копичинському районі зібралося більш 500 чол., з генштаба приїхав шеф III відділення експозитури II відділу штаба поручник Ковалевський та загрозив, що коли за 48 годин всі люде не перейдуть на Радянську територію, він їх заарештує та поверне до таборів. Тоді було призначено перехід на 24 жовтня вночі. Однак, на цей час ще не прибула зброя, яку одержали ранком 25-го в числі 4 кулеметів, 240 рушниць і 32 тисяч набоїв. Крім того, начальник постерунка передав «повстанцям» зброю, що була в його розпорядженні: ще 1 кулемет, 50 рушниць, 12 тисяч набоїв і 50 пудів піроксиліну. Вночі загін перейшов на українську територію, причому на цю ніч польську кордонну варту, аби уникнути непорозумінь, було знято. Офіцер польського генштабу поручник Шолін пішов разом з загonom на Україну. Так виконувався мировий договір.

Другу групу—в 1500 чол. було перевезено з таборів на ст. Моквін, куди привезли й зброю—400 рушниць і 20 кулеметів. З цією групою пішов Партизансько-Повстанчий Штаб, а з ним ще кілька поляків: поручник Ковальські, поручник Маєвські та інші урядовці генштабу. Польський ротмістр Княжелушкі, який був приділений до Петлюри для особистого зв'язку з Пілсудським—проводив загін та віддав розпорядження відкрити кордон. Він обіцяв іменем Пілсудського негайно розпочати будову матеріальної бази для «повстанців» та перевезти на Волинь решту таборян.

Отак почалось «повстання селян» на Україні, про яке довго галасувала еміграція, як про гнів українського народу. Ця авантюра була останньою ставкою не лише для польського імперіялізму, але й для його наймита — українського патріотизму.

Причини невдачі цієї останньої ставки відомі: «повстання» не зустріло співчуття в селянстві. Цікаво почути стверження цього від самого проводиря наскоку.

...«Які ж зміни настали на Україні? Чому рейд скінчився катастрофою? А зміни дійсно зайшли. Бо нічим іншим не можна пояснити поразку північної групи й невдачу південної. Не буду вже говорити про абсолютну невдачу повстання. Були то зміни настрою в масах. А разом зі зміною настрою змінялася й поведінка населення. Останнє вже очунало від чаду громадянської війни, прийшло до висновку, що треба зміцнити здобуте в час революції. Тому-то нетепло стрінула нас Україна. Тому-то населення у подавляючій більшості поставилося до нас байдуже, а часом одверто вороже. А без підтримки населення годі сподіватися успіху партизанських рейдів... Нарід і не збірився повставати, а частина народу, одягнена у військові шинелі — червоноармійці доклали всіх зусиль, аби у найкоротший термін зліквідувати силу, яка вносила закорот у життя України»...

І «всенародне повстання» повинно було ганебно закінчитися. Польський офіцер Ковалевскі був важко поранений в бою під Миньками й умер в полоні, а поручник Шолін утік разом з Палієм на гостинну польську територію. Частини Тютюника, яким пощастило врятуватися від розгрому, було знову інтерновано, зброю у них відібрано, — цілковита історія 1920 р., у всіх подробицях.

Польський Генштаб примушений був заходитись біля ліквідації невдалого «повстання» та дипломатичних неприємностей, що виникли довкола всієї цієї брудної історії. Цю ліквідацію Генштаб перевів у досить оригінальний спосіб. Майор Фльорек, головний керівник працею Партизансько-Повстанчого Штабу, переїхав до Варшави, де був прийнятий на курси Генштабу. Поручник Шолін постраждав з першого погляду ніби важко: його присудили до позбавлення офіцерського уряду та звільнили з посади; але в день звільнення з посади поручника Шоліна вступив до польського Генштабу поручник Добровольскі, який, потім виявилось це, і був тим самим Шоліном. В своїх мемуарах Тютюник, розповівши про цього генштабового вихреста, каже, що аж до вересня 22 р. Шолін-Добровольскі на власний ризик працював над організацією установи, яка по структурі нагадувала Партизансько-Повстанчий Штаб, маючи навіть ті самі завдання — «визволення» України. Однак і Тютюник запевняє, що ніхто з його прибічників та бойових товаришів не пішов на цю вудку, і тому ми досі нічого не чули про діяльність нового бандитського центру, крім перекидки на Україну банди Гальчевського наприкінці 22 р. З самим Петлюрою поручник Шолін-Добровольскі очевидно не схотів плутатись.

Так працювали полонофіли, і такі наслідки мала їхня праця, коли покладатися на свідчення Тютюника. Нічого дивного немає, що чесний елемент петлюрівщини відсахнувся од ідейних провідників українського полонофільства, одійшов од шляхів розкладу і вибився на іншу путь. Петлюра своєю ганебною спілкою з польським імперіялізмом сам диференціював своїх прибічників.

5.

А тим часом громадянська еміграція в Польщі, де вона складає значний відсоток усієї емігранської колонії, розкладалася ще швидче, ніж еміграція військова.

Громадянська еміграція на терені Польщі по своєму складу де в чому різниться від такої ж по інших країнах. У той час, коли до Німеччини, наприклад, емігрували великі дідичі, діячі гетьманської реставрації, а до Відня й Праги—українські псевдо-соціялісти, еміграція в Польщі склалася з дрібного міщанства, що служило в установах УНР і разом з ними перейшло кордон. Можна з певністю сказати, що жоден приватний громадянин, не скомпромітований службою в петлюрівських установах, не евакувався в Польщу разом з УНР.

І еміграція в Польщі склалася виключно з урядовців петлюрівської держави. У цьому була сила й разом з тим і нещастя еміграції. Сила—бо урядовий апарат був зв'язаний певною дисципліною, був чимсь організованим, підлягав вказівкам емігранського центру. Довгий час еміграція в Польщі й існувала тому тільки, що вона складалася з урядовців і трималася фікцією уряду. Але в цьому було й нещастя еміграції, бо варто лише зникнути тій фікції, як зникає з нею й те, що зв'язувало й стримувало еміграцію, і вона починає йти по шляхах розкладу значно скоршим кроком, ніж еміграція в якій-будь іншій країні.

Такий вибух серед еміграції в Польщі скоївся приблизно в середині 1923 р. На той час авторитет Петлюри розвіявся до решти, а з приходом до влади кабінету національних демократів у Польщі, мусили покінчитися й субсидії, мусили бути розв'язані табори. Без таборів же, без живої сили сама петлюрівщина губила всяку рацію існування. Розбрат у військовій еміграції викликав розкладові тенденції еміграції громадянської.

Може хто не повірить, але в 1923 р. ще існував у Тарнові—так званий «Уряд УНР» Його складали 5—6 «міністрів», які робили засідання, приймали законопроекти, ухвалювали постанови і т. и. При міністрах існували й урядовці, яких важкий стан матеріальний і моральний надто відомий. Невиплати утримання не за дні й місяці, а за роки, повна безправність існування, шпигунство петлюрівської контр-розвідки на чолі з Чоботаревим, нарешті—цілковита неможливість підшукати якусь роботу,—от ті умови, серед яких мусила зрештою зрости опозиція урядові, Петлюрі, бісові, чортові—кому завгодно, аби опозиція. Ця опозиція зрештою вибухла на так званому «1-му емігранському з'їзді» в серпні 1923 р. у Варшаві.

Зміна кабінету в Польщі цілком зруйнувала останні рештки реставраторських планів Петлюри. Прийшли до влади ті самі люди, які в лютому місяці вимагали від тодішнього уряду скасування таборів і припинення витрачання грошей на підтримку петлюрівщини. З'явилася грізна небезпека. Заворушилася навіть інертна маса петлюрівських політиків. Почали рятувати становище, що було конче потрібним, бо, наприклад, навіть доброзичлива польська дефензива раптом змінила фронт і за кілька днів перед зміною кабінету, коли долю попереднього уряду було вирішено, почала арештовувати інтернованих за зносини з петлюрівським комітетом у Варшаві.

У середині вересня петлюрівці починають шукати нових шляхів. Один з членів «Українського Центрального Комітету» досягає авдієнції у Верховного Комісара Ліги Націй Шарпантьє, який радить петлюрівцям закладати комітети (тоб-то—з політичного терену зійти на громадський), а всіх працездатних людей вислати до Франції. На думку Шарпантьє, з інтернованих мусять залишитись у Польщі лише жінки, діти й інваліди, яких повинен підтримувати польський уряд. Це було через місяць після емігранського з'їзду, на якому обрано комітет, і співбесідник Шарпантьє мусив визнати, що комітет цілий місяць нічого не робив. Балачки з Верховним Комісаром так балачками й залишилися.

Самий емігранський з'їзд було скликано в час великого напруження на Заході, коли розвиток німецьких подій поставив перед усіма реакційними урядами питання про можливість втручання в ці події. Тоді могла вибухнути друга світова війна, і Петлюра, обраховуючи все, вирішив зробити смотр своїм силам; сподівався він, що рожеві перспективи врятують еміграцію від розкладу.

Ця вигадка не вдалася. Як обережно ні підбиралися делегати з'їзду, все ж таки опозиція—і військова, і громадянська—встигли перейняти собою настрої значного числа учасників. З цією опозицією боролися засобами, позиченими з господарства якого-будь реакційного уряду: залякування, загрози й навіть арешти.

Існування опозиції не дало петлюрівським верхам змоги перетворити з'їзд в політичний конгрес. Як ні поборювали опозицію, все ж вона була досить міцна, і керовники з'їзду навіть не наважилися чіпати політичних питань, бачучи цілковиту неприхильність до них депутатів. Винесено було резолюції виключно фінансово-господарчого характеру та обрано Комітет у складі все тих же б. петлюриних міністрів.

Негайно ж після з'їзду українські фашисти зробили заяву в «Заграві» про те, що коритися постановам з'їзду вони не бажають, бо з'їзд з його рішеннями зфабриковано Петлюрою. Що для нас є значно важливішим, таку саму постанову винесли тарновські урядовці—і «тарновська революція» віднині увійшла на сторінки петлюрівської історії. Політично пригнічені люди, все життя яких фактично знаходиться в руках Петлюри, найшли в собі мужність піднести голос проти грізного диктатора.

Зараз після з'їзду робиться відомим усій еміграції про перехід Тютюника на бік Радянської влади, і фонди «Комітету» падають ще нижче. Жодної з постанов з'їзду, хоча б у галузі виключно організаційній, йому не щастить перевести в життя.

Тим часом розпорошується жива сила в таборах. В середині листопада в Щепйорно й Калиші було по офіційних обрахунках 2045 інтернованих разом з жінками. Це з 25—30 тисяч! В дійсності ж залишилося таборян ще менш, бо де-хто з них розбігся на приватні заробітки, а багатьох таборова адміністрація тримає в списках уже як мертвих душ, виключно з метою спекулювати їхніми пайками й утриманням. Самі поляки починають як найгірше ставитися до Петлюри, і з'являються навіть проекти про заміну його Удовиченком. А таборяне вважають поляків за найгірших ворогів... Такі гарні овочі дало обом сторонам славетне полонофільство УНР!

І серед діячів «Українського Центрального Комітету» починаються розмови про необхідність врятування авторитету Петлюри. Коли, мовляв, спілка з поляками губить цей авторитет, то треба цю спілку анулювати. Поляки вже грошей на підтримку УНР не дають, отож нема чого сидіти в Польщі.

Анекдотичний «інтернаціоналізм» Петлюри допомагає знайти вихід. Починаються переговори з урядом болгарським і чехословацьким. Старий меценат Петлюри—вже не уряд, а просто барон Василько—пропонує взяти на утримання Симона з родиною і ще з 3-ма «діячами», але цим задовольнитись Петлюра не може. Недороблений Наполеон не хоче ні Ельби, ні Єлени, йому прагнеться принаймні 100 днів—політики й дальшого крутіства.

Ні Болгарія, ані Чехо-Словаччина не погодилися приймати до себе Петлюру з його «урядом» УНР,—і петлюрівці хапаються за останню соломинку—Угорщину, найреакційнішу країну в Європі.

Серед керованих кол еміграції в Польщі на цей момент вибухає величезний скандал, який виростає з загального розкладу петлюрівщини, а собою прискорює втечу Петлюри. У цих колах П. Зайцев вважався за найбільш здібного політика, і фактично він, очевидно, переводив усю політику і «УЦК» і самого Петлюри. Втікаючи 1920 р. з Києва, як один з міністрів УНР, Зайцев залишив там жінку з дітьми. Цій жінці лише 1923 р. пощастило емігрувати в Польщу, але в кінці того року її заарештовує дефензива по обвинуваченню... в зносинах з більшовиками. Закордонна українська преса подає, що при Зайцевій знайдено документи, які свідчать про її участь у шпигунстві, а на допиті—що найскандалезніш—вона ніби заявила, що ненавидить і «мазепинців», і свого власного чоловіка, і взагалі усю українську справу, як польську вигадку.

Можливо, що весь випадок з Зайцевою був спровокований тією частиною еміграції, яка хотіла остаточно розкласти петлюрівщину, але він своє зробив. Більшого скандалу в житті еміграції в Польщі ще не було, бо своїм чоловіком Зайцева була уведена в кола емігранського генеральства і навіть жила в помешканні «УЦК». Виходить, що вже нікому не можна вірити, навіть своїм найближчим діячам.

Після переходу Тютюника це був новий удар для Петлюри. І останній негайно залишив Польщу, переїзжаючи до Будапешту з пашпортом на ім'я Степана Могили—директора Пресбюро «українських надзвичайних дипломатичних місій в Угорщині». Разом зі Степаном Могилою поїхав д. Комерційний, співробітник Пресбюро, а по простому—Вячеслав Прокопович, колишній прем'єр.

Виїзжаючи в Угорщину, Петлюра робить геніальний жест, який мав би виправдати перед еміграцією як його чотириохрічне полонофільство, так і теперішній розрив з Поляками. В емігранський пресі в середині грудня з'являється інтерв'ю з Петлюрою.

Визнати мусимо, що це інтерв'ю було своєчасним і давно потрібним кроком. І дійсно: розкладається еміграція, розчаровується в поляках і полонофілах, переходять на бік Радклади і Тютюник, і Грушевський, а Петлюра мовчить. Еміграція чекала, звичайно, не на авторитетне слово свого диктатора, а як раз на його виправдування, на його покуту.

Не варт наводити повністю всіх нікчемних слів, якими Петлюра намагається в своєму інтерв'ю з'ясувати причини стихійного переходу еміграції на бік більшовиків. Він бачить два моменти: українізація і важкий стан еміграції. Як би там не було, Петлюра мусить визнати, що «українізація принесла де-які, хоч би тимчасові користі: розрахунок більшовиків на ефект подібної тактики в напрямку впливу на українську еміграцію, особливо на українське населення, що найшлося тепер під Польщею,— виявляється правильним... Більшовицька українізація вважається де-якими колами еміграції позитивним явищем, без огляду на її вартість»... Спасибі й за таке визнання: в устах Петлюри воно є дуже цінним. Коли вже сам батько української контр-революції визнає, що курс більшовиків виявився правильним, то нам більшого поки не треба.

Але, визнавши це, Петлюра спробує зменшити силу такого визнання «психологічними мотивами» в житті української еміграції в Польщі, умови якого «як матеріальні, так і правові—надзвичайно важкі» і дуже відмінні від таких же в Чехословаччині. Друге визнання для нас є ще більш цінним, ніж перше, бо хто ж, як не сам Петлюра, штовхнув еміграцію на перебування в такому важкому стані? Ось як він малює отой стан:

«... матеріально незабезпечені, пригнічені правовими обмеженнями, вони підлягають з матеріального боку важким переживанням в зв'язку з тою політикою, яку принорюють до місцевого українського населення. Гострість тих переживань дає себе почувати тим болючіш, що та політика противиться гаслам і формальним обітницям, покладеним в основу спільної боротьби поляків і наддніпрянських українців проти більшовиків 1920 р., над котрими поляки використовували в політичних цілях військову силу українців. перейшли потім до денного порядку... Така політика викликає глибоке огічення і розчарування серед частини української еміграції, яка разом з армією поділяла труди кампанії 1920 р., а потім інтернована в межах Польщі, перебуваючи в таборах, мала аж надто причин попасти в огічення»...

«Огічення»—це трохи мало для змалювання того божевільного стану повної розпуки, в якому знаходиться одурена Петлюрою еміграція. А Симон Петлюра лле далі крокодилячі сльози з приводу «огічення» і невиконання поляками своїх «формальних обітниць». Трохи пізно нагадує головний патріот своїм спільникам про їхні обітниці. І сам він не криється, що ці обітниці з самого початку не виконувалися:

«... Договір, заключений польським урядом і УНР в квітні 1920 р. анульований фактом підписання в Ризі польсько-совітського мира. Польські уряди поглиблювали суть ризького акту і знівечили вартість українського чинника в системі польської східньої політики. Правда, в польській пресі, а часом у польському соймі чути слова перестороги і наклики до поважнішої оцінки сили українського руху. Але ті перестороги мають чисто платонічний характер. Вони не піддержувані чином і відповідним відношенням до інтересів українського населення в Польщі, так що їм не можна надавати реального політичного значіння»...

До цих ламентаций Петлюра забув додати лише одне: абсолютно не варто винуватити в чомусь поляків. Ні польський нарід, ані польський уряд не приймали на себе жодних обов'язків. Договори в грудні 1919 р. і в квітні 1920 р. було складено не між народами чи урядами, а проміж так зв. «урядом УНР», який своєї території тоді вже не мав, і паном Пілсудським. Ці договори не були ратифіковані польським сеймом і є приватною справою п. п. Пілсудського й Петлюри. На кого ж має нарікати Петлюра,

одурений союзник? у всякому разі не на польський нарід не на уряд, а на п. Пілсудського з його генштабом.

Тепер Петлюра визнає, що він запродав український нарід польському імперіялізмові в особі Пілсудського, і до того ж запродав надто не вигідно. Тепер плаче. Хай. Шкода лише, що почав Петлюра плакати після чотирьох років зрадництва, не вважаючи на те, що українській еміграції довелося плакати всі ці чотири роки.

Своїми сльозами та констатуванням «огірчення» еміграції Петлюра намагається врятувати рештки еміграції від розкладу й розпорошення. Може, мовляв, хто прочитає й повірить головному Отаманові і згодиться ще бути в таборовому ярмі, аж поки пан Отаман не відпустить душі на покуту...

Проте, еміграція не повірила, і Петлюрі довелося залишати таку гостинну раніш і таку невдячну тепер Польщу, прибравши собі надзвичайно влучне ім'я. Разом зі Степаном Могилою мусить прийти справжня могила для української еміграції.

Простуючи далі по шляхах розкладу, еміграція врешті допленталась до своєї могили.

Ця могила—смерть не тільки петлюрівщини, але й усієї еміграції. Петлюрівщина була войовничою її частиною, петлюрівщина була спробою вжити еміграцію, як бойовий і політичний чинник. Тікаючи з свого терену, другої батьківщини українського націоналізму—Польщі (який парадокс!), петлюрівщина доводить безглуздя як раз цієї ролі еміграції. А жодної іншої ролі їй не залишається.

Плентання української еміграції по шляхах розкладу й останні скандали в її середині, які навіч показали, як безнадійно далеко зайшов цей розклад, співупали з великим історичним моментом—визнанням Радянського Союзу Європою. Тут події розгортаються так швидко, що, коли під час писання цієї статті можна було на початку її тільки передбачати прихід визнання, то зараз визнання—і не одною Англією, а цілою низкою держав—є неперушним фактом.

І перед лицем цієї історичної події якою гумористикою виглядають далші спроби Петлюри обдурити еміграцію, забити їй памороки, вговорити її, що нічого не змінилося, що він, Петлюра, ще з нею, нікуди не тікав і навіть навпаки—добивається визнання УНР. От що про плани його дипломатії подає «Русспресс» («Українпресси» давно немає—грошей не вистарчило на власну інспірацію), те саме, яке подало й інтерв'ю¹⁾.

«Русспресс» подає з Варшави: «В зв'язку з різнородними поголосками про утечу Петлюри з Польщі, довідуємося з українських компетентних кол (?), що Петлюра дійсно виїхав за кордон і що його подорож має політичний характер. Особи, що перебували близько Петлюри, категорично заперечують поголоскам про виїзд головного отамана до Румунії і про його переговори з румунським урядом. Петлюра переїздив через Відень і Будапешт, після чого має намір виїхати до Італії і Франції. Ціль його подорожу—переговори з емігранськими українськими діячами, для зближення поодиноких партій. Групи Винниченка Петлюра не бере під увагу. Подорож Петлюри триватиме 3 місяці. Виїзд його з Польщі не означає зміни його відношення до Польщі. І надалі Петлюра задержує супроти Польщі свою доброзичливість і прихильність (? ? !).

1) «Діло» 29.1.1924 № 20. Знаки запитання в оригіналі.

Європейські уряди б'ються проміж себе за право визнання Радянського Союзу, записуються в чергу на це визнання, а Симон Петлюра в персоні Степана Могили очевидно, тільки збирається розпочати акцію зближення емігранських партій... Іде він ще побачив оті партії.

Єдине зближення українських емігрантів, якого зараз можна досягти, може бути лише на одному ґрунті—під гаслом повернення на Україну й примирення з Радянською Владою. У своєму минулому Симон Петлюра працею своєю багато зробив для розкладу еміграції, значно більш, ніж яка будь радянська чи поворотівська агітація. Будемо сподіватися, що й Степан Могила залишиться на відповідній височині в цьому відношенні.